

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपाल स्वतन्त्र, अभिवाज्य, सार्वभौमसत्ता सम्पन्न, धर्म निरपेक्ष, समावेशी, लोकतन्त्रात्मक, समाजवादउन्मुख, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य हो (ने.सं. २०७२) । बहुभाषी, बहुजाति, बहुधर्मी र बहुसंस्कृतिले भरिपूर्ण यस गणतन्त्रात्मक राज्यभित्र पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मको विभिन्न स्थानमा एकीकृत रहेर तथा छरिएर विभिन्न जातजाति वा भाषाभाषीले बसोबास गरेका छन् । ती जातिमध्ये लिम्बू जाति पनि एक हो । लिम्बू जातिलाई नेपालमा आदिवासी जनजाति समुदायको रूपमा लिइन्छ । आदिवासी जनजाति भन्नाले आफ्नो छुट्टै इतिहास बोकेको भिन्न मातृभाषा भएको साथै फरक भेषभुषा रीतिरिवाज तथा सामाजिक संरचना भएको जाति वा समुदायलाई बुझाउँछ ।

लिम्बू जातिको आफ्नो छुट्टै पहिचान रहेको हुन्छ । भिन्न मातृभाषा भएको लिम्बू जातिहरूले बोल्ने भाषालाई लिम्बू भाषा भनिन्छ । नेपाल बहुभाषिक मुलुक हो । नेपालमा भारोपेली, भोटबर्मेली, अग्नेली र द्रविडेली भाषा परिवारका वक्ताहरू रहेको तथ्य विभिन्न भाषाविद्का भाषिक अध्ययन र सर्वेक्षणले पुष्टि गरेको पाइन्छ । यिनीहरूमध्ये लिम्बू भाषा भोटबर्मेली भाषा परिवार अन्तर्गत पर्दछ । लिम्बू भाषा लिम्बू जातिहरूको मातृभाषा हो । लिम्बू भाषामा लिम्बू जातिहरूलाई “याक्थुड” र लिम्बू भाषालाई “याक्थुड पान” भनिन्छ (सम्पा. माबो, २०६७, पृ: २) । लिम्बू भाषाको आफ्नै ‘सिरिजङ्गा’ लिपि रहेको छ । सिरिजङ्गा लिपिमा लेखिने यस भाषाको आलेखन देवनागरी र रोमन लिपिमा समेत गर्न सकिन्छ । यस भाषाका ४ उपभाषिका रहेका छन् । जसअन्तर्गत पाँचथरे (पाँचथर इलाम र यसका आसपासमा बोलिने भाषिका), फेदापे (तेह्रथुम जिल्लामा बोलिने भाषिका), छथरे (धनकुटा जिल्लाका विभिन्न स्थानमा बोलिने भाषिका) र तमरखोले (ताप्लेजुङ्ग, तमरखोला, मेवा र मैया खोला आसपासमा बोलिने भाषिका) पर्दछन् (सम्पा. काइँला, २०५९, पृ: १०) । लिम्बू जातिहरूको मुख्य थलो तेह्रथुम, संखुवा-सभा, ताप्लेजुङ्ग, पाँचथर, इलाम, भूपा, सुनसरी, मोरङ्ग तथा भातको दार्जिलिङ्ग र सिक्किमलाई मानिन्छ । त्सभन्दा बाहेकका विभिन्न मुलुकमा पुगेर लिम्बू जातिहरू बसोबास गर्दै आइरहेको पाइन्छ ।

वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार नेपालमा कुल लिम्बू जातिहरूको जनसङ्ख्या ३,८७,३०० रहेको छ भने मातृभाषाको रूपमा लिम्बू भाषाको प्रयोग गर्ने सङ्ख्या ३,४३,६०३ रहेको छ (के.त.वि.२०६८) । यो भाषा चिनियाँ तिब्बती अन्तर्गत भोटबर्मेली उपपरिवारभित्रको बोडिक शाखाभित्रको पूर्वीय हिमाली उपशाखाभित्र पर्ने भाषा हो । नेपालको संविधान २०७२ को भाग १ को धारा ६ ले नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषालाई राष्ट्र भाषाको रूपमा मान्यता दिएको छ तसर्थ लिम्बू भाषा पनि यो मुलुकको राष्ट्र भाषा हो । वि.सं. २०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तन पछि नेपालमा मातृभाषा पठनपाठन गर्न पाइने सरकारी नीति बन्थो जसअनुसार लिम्बू समुदायको बसोबास भएको स्थानका विभिन्न विद्यालयहरूमा लिम्बू भाषाका कक्षाहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको पाइन्छ, जसका लागि 'आनि पान' पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको पाइन्छ ।

१.२ समस्याकथन

अनुसन्धानका निम्ति छनोट गरिएको शोध शीर्षक अन्तर्गत रही समस्याहरू, प्रश्नहरू र तिनका सम्भावित समाधान वा उत्तरहरू नै समस्याकथन हो । शोधकार्यका लागि समस्याकथन महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । किनभने समस्या स्पष्ट तवरले पहिचान हुन सकेन भने अनुसन्धानको वास्तविक गन्तव्य परिभाषित हुन सक्दैन र अनुसन्धान पनि निष्कर्षहीन एवम् उपलब्धिबिहीन हुन पुग्छ ।

भोट बर्मेली भाषा परिवार अन्तर्गतको नेपालको पुर्वी पहाडी भाग मेची र कोशी अञ्चलमा मुख्य गरेर बोलिने लिम्बू भाषाको आफ्नो छुट्टै विशेषता तथा पहिचान भएको भाषा भए तापनि आफ्नै जाति र समुदायमा पनि लिम्बू भाषा लोपोन्मुख बन्दै गएको अवस्था छ । भाषा लोप हुँदा यसको सभ्यता, संस्कृति र पहिचान समाप्त हुने सम्भावना नै मुख्य समस्याको विषय रहेको छ । वर्तमान परिस्थिति, समयका मागअनुसार आफ्नो मातृभाषाको भाषिक व्यवस्थाहरूको खोज अनुसन्धान गर्न नितान्त आवश्यक हुन्छ । प्रस्तुत शोध कार्य निम्न समस्यामा रहेर गरिएको छ :

- क) लिम्बू भाषामा के-कस्ता व्याकरणिक व्यवस्था रहेका छन् ?
- ख) लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरू के-कस्ता छन् ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

समस्याकथनमा उठाइएका मूलभूत प्रश्नहरूको समाधान गर्नु नै प्रस्तुत शोध कार्यको मुख्य उद्देश्य हो । अनुसन्धान कार्यलाई पूर्ण रूप दिन उद्देश्यको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ तसर्थ प्रस्तुत शोध कार्य निम्न उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ :

- क) लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन गर्नु
- ख) लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरू सङ्कलन गर्नु

१.४ अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता

नेपाल एक भूपरिवेष्टित देश हो । विभिन्न जातजातिहरूबिचको एकताबाट नेपाली राष्ट्रियताको निर्माण भएको हो । नेपालमा बोलिने सम्पूर्ण भाषाहरू नेपालको राष्ट्रिय सम्पदा हुन् । त्यसैले यी भाषिक सम्पदाको जबसम्म सन्तुलित र समुचित रूपमा अध्ययन गर्न सकिँदैन तबसम्म भाषाको विकास हुन सक्दैन ।

व्याकरण भाषाको मुख्य पक्ष हो । व्याकरणले नै भाषालाई व्यवस्थित बनाएर राखेको हुन्छ । कुनै पनि भाषाको व्यवस्थित, वैज्ञानिक र वस्तुपरक अध्ययन गर्नको लागि व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन गर्न आवश्यक हुन्छ । भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययनले भाषालाई वैज्ञानिक तथा सैद्धान्तिक रूपमा अध्ययन गर्न मद्दत पुऱ्याउँदछ । कुनै पनि क्षेत्र वा विषयवस्तुको खोज अध्ययन गर्नु आफैमा चुनौतीपूर्ण कार्य हो । व्याकरण सम्बन्धमा गरिने अध्ययनले भाषालाई शुद्धता र स्तरीयतातर्फ अभिप्रेरित गरी भाषालाई मानक प्रदान गर्न सहयोग गरिरहेको हुन्छ ।

नेपालमा बोलिने भोटबर्मेली भाषापरिवार अन्तर्गतको एक भाषा लिम्बू पनि हो । नेपालमा बसोबास गर्ने छुट्टै जातीय पहिचान भएको लिम्बू जातिले बोल्ने लिम्बू भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गर्दा सो भाषालाई शुद्ध, स्तरीय र मानक बनाइ शुद्ध रूपमा बोल्न र लेखनलाई सहयोग पुऱ्याउँदछ । त्यसका साथै लिम्बू मातृभाषी, नेपाली मातृभाषी वा अन्य सबै प्रकारका वक्ताहरूलाई, जिज्ञासुहरूलाई, विभिन्न भाषाविद् तथा विद्वान् शिक्षक र विद्यार्थी एवम् लिम्बू भाषा सिक्न चाहनेहरूलाई त्यसको भाषिक प्रक्रियाबारे न्यूनतम रूपमा भए पनि यस अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

नेपाल बहुभाषिक राष्ट्र भएकाले यहाँ विभिन्न भाषा परिवारका भाषा बोल्ने वक्ताहरू पाइन्छन् । ती भाषाहरू कुनै विकासात्मक रूपमा अघि बढिरहेको छ भने कुनै भाषा लोपोन्मुख अवस्थामा रहेको छ । भाषाको संरक्षण र विकास गर्नु भनेको नेपालको सम्पदाको संरक्षण गर्नु हो तसर्थ भाषाको विकास तथा संरक्षण सम्वर्द्धनको लागि त्यस भाषाको अध्ययन तथा भाषिक व्यवस्थाहरूको अध्ययन गर्न आवश्यक हुन्छ । जुनसुकै भाषाको व्याकरण व्यवस्था हुन्छ । त्यही व्याकरणले भाषामा एकरूपता ल्याई स्तरीय मानक भाषा उच्चारण हुन्छ तसर्थ लोपोन्मुख तथा विकासोन्मुख जुनसुकै भाषाको अध्ययन गर्नु आजको आवश्यकता रहेको छ । लिम्बू भाषाका विभिन्न पक्षको बारेमा खोज अनुसन्धान तथा अध्ययन भए तापनि यसको व्याकरणिक कोटिहरूको छुट्टै अध्ययन अहिलेसम्म नगरिएकाले प्रस्तुत शोधकार्य अत्यन्त सान्दर्भिक बनेको छ । लिम्बू भाषाका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने अनुसन्धानकर्ताहरूलाई यसबाट सहयोग प्राप्त हुनेछ । त्यस्तै शिक्षा, सञ्चार तथा विभिन्न क्षेत्रमा आफ्नो मातृभाषाको संरक्षण र उपयोग गर्न, राष्ट्र तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरसम्म परिचि गराउन साथै भाषासँग सम्बन्धित अध्ययन गर्न चाहने अध्येताहरूलाई दिशा निर्देश गर्न यस अध्ययन औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

१.५ अध्ययनको परिसीमा

कुनै पनि क्षेत्रमा अनुसन्धानको क्रममा सीमाहरूको निर्धारण गर्नु अपरिहार्य हुन्छ । अनुसन्धानको क्षेत्र, परिवेश तथा विषय विस्तृत र व्यापक हुनाले कुनै पनि अध्ययनले सम्पूर्ण क्षेत्रलाई समेट्न सक्दैन । कुनै एउटा निश्चित समस्याको पहिचान गरी एउटा विषयमा केन्द्रित रही निश्चित अवधिमा उक्त विषयको उद्देश्य प्राप्त गर्नको लागि अध्ययनलाई निश्चित क्षेत्रमा सीमाङ्कन गर्न आवश्यक हुन्छ । प्रस्तुत शोधकार्य निम्न सीमामा रहेर गरिएको छ :

- क) प्रस्तुत शोधकार्य लिम्बू भाषाको व्याकरणात्मक कोटि (लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, भाव, पक्ष, वाच्य)हरूको अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।
- ख) प्रस्तुत शोधकार्य तेह्रथुम जिल्लाको म्याङ्लुङ नगरपालिकामा बसोबास गर्ने लिम्बू मातृभाषी वक्ताहरूमा सीमित रहेको छ ।
- ग) प्रस्तुत शोधकार्य लिम्बू भाषाको आधारभूत शब्दहरू सङ्कलनमा सीमित रहेको छ ।

१.६ शोधपत्रको रूपरेखा

अध्याय एक : शोध परिचय

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक अवधारणा

अध्याय तिन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

अध्याय चार : व्याख्या तथा विश्लेषण

अध्याय पाँच : लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरूको सङ्कलन

अध्याय सात : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

सन्दर्भसूची

परिशिष्ट

व्यक्तिवृत्त

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा

अनुसन्धान गर्नुभन्दा पहिले सम्बन्धित विषयमा लेखिएका ग्रन्थ, अनुसन्धान, पत्रपत्रिका तथा अन्य श्रव्यदृश्य सामग्री पढेर, सुनेर, अध्ययन मनन् गरेर तिनको सङ्क्षिप्त टिप्पणीमूलक समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो । लिम्बू भाषामा यस अघि भएका अध्ययन र अनुसन्धानलाई नै पूर्वकार्य मानी तिनको समीक्षा गर्नु आवश्यक छ । पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा अध्ययनलाई क्रमबद्ध, उपयोगी र व्याकरणिक दृष्टिले व्यवस्थित बनाउन सहयोग पुग्नेछ भन्ने उद्देश्यले यस अघि अध्ययन गरिएका पुस्तक तथा शोधको समीक्षा निम्नानुसार गरिएको छ :

२.१.१ पुस्तक समीक्षा

आचार्य (२०५८) द्वारा 'आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना' पुस्तकमा व्याकरणिक कोटि भनेको वाक्य रचनामा शब्दहरूबाट स्पष्ट हुने सम्बन्ध हो । व्याकात्मक घटकहरूको पद क्रियासँग सम्बन्धित हुन्छ । यस व्याकरणिक सम्बन्ध तत्व नै व्याकरणात्मक कोटि हुन् । वाक्यरचनामा पदबाट हुने अलग अलग कार्यको आधारमा व्याकरणात्मक कोटिको निर्धारण हुन्छ भनि प्रस्तुत गरिएको छ । यस शोधकार्यमा व्याकरणात्मक कोटिहरूको अध्ययन गरिएकाले व्याकरणलाई भाषावैज्ञानिक दृष्टिकोणबाट प्रस्तुत गर्नका लागि यो पुस्तकबाट सैद्धान्तिक आधार प्राप्त भएको छ ।

आड्बाहाड (२०६१) द्वारा 'लिम्बू-नेपाली प्रकृति' नामक पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ । यसमा लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरू देवनागरी र लिम्बू लिपिमा प्रस्तुत गरिएको छ साथसाथै लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरूलाई कार्यका आधारमा समेत वर्गीकरण गरिएको छ । यस पुस्तकले लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरू सङ्कलन गर्न मद्दत पुऱ्याएको छ ।

माबो (२०६७) द्वारा 'प्रायोगिक लिम्बू व्याकरण' शीर्षकको पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा भाषाका व्याकरणिक व्यवस्थाका सम्पूर्ण पक्षलाई समेटिएको छ । लिम्बू

भाषाका वर्णमाला, व्याकरण व्यवस्था, व्याकरणिक कोटिहरू यस पुस्तकमा प्रस्तुत छ । लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययनका लागि यस पुस्तक अत्यन्तै उपयोगी भएको छ ।

भण्डारी र पोखरेल(२०७२) द्वारा 'ऐतिहासिक भाषाविज्ञान र नेपाली भाषा' नामक पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ । यस पाठ्यपुस्तकको एकाइ चारमा नेपालमा बोलिने भाषा परिवारका शीर्षक रहेको छ । त्यसको उपशीर्षक अन्तर्गत नेपालमा बोलिने चिनियाँ तिब्बती परिवारका भाषाहरू अन्तर्गत लिम्बू भाषाको प्रयोग क्षेत्र, धार्मिक ग्रन्थ, लिपि, लिम्बू भाषिका र लिम्बूभाषी वक्ताहरू वि.सं. २०६८ को राष्ट्रिय जनगणनाअनुसार नेपालमा १.२९ प्रतिशत रहेको जस्ता कुराहरू उल्लेख गरिएको छ । यस पुस्तकबाट लिम्बूभाषाको बारेमा भाषाको स्वरूप, विशेषताको बारेमा जानकारी प्राप्त गरी लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन गर्न मद्दत मिलेको छ ।

कुरुम्बाङ् र तुम्बाहाङ्फे (२०७२) द्वारा 'लिम्बू-अङ्ग्रेजी-नेपाली शब्दकोश' नामक पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ । लिम्बू भाषा तथा लिपिलाई जीवित राख्ने उद्देश्यले तयार पारिएको उक्त शब्दकोशमा लिम्बू, अङ्ग्रेजी, नेपाली शब्दहरू समावेश भएकोले लिम्बूभाषी वक्ताका साथै अन्य अन्य भाषी वक्ताहरूले समेत यस शब्दहरू प्रयोग सक्ने अवस्था देखिन्छ । लिम्बू समुदायमा प्रयोग हुने शब्दहरू यस शब्दकोशमा रहेकाले लिम्बू भाषाको अध्ययनका लागि विभिन्न सामग्रीहरू जुटाउन उक्त पुस्तकले सहयोग पुऱ्याएको छ ।

अधिकारी (२०७५) द्वारा 'समसामयिक नेपाली व्याकरण' पुस्तकमा व्याकरणको सम्पूर्ण पक्षलाई समेटिएको छ । उक्त पुस्तकमा व्याकरणको परिचय तथा व्याकरणिक कोटिहरूको बारेमा उल्लेख गरिएको हुँदा उक्त पुस्तक यस शोध कार्यको लागि मार्गदर्शक बनेको छ ।

२.१.२ शोध समीक्षा

राई (२०५३) द्वारा 'नेपाली र दुमी भाषाका शब्दनिर्माण र व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकको शोध कार्य भएको छ । यस शोधको उद्देश्य दुमी भाषाको परिचय दिनु, नेपाली भाषाको शब्दव्युत्पादन प्रक्रिया र व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु रहेको छ । शोधार्थी राईले सर्वेक्षण विधि, पुस्तकालयीय अध्ययन तथा तुलनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको यस अध्ययनमा दुमी जाति र भाषाको परिचय, वर्तमान स्थिति, बसोबास क्षेत्र र जनसङ्ख्या तथा धर्म, पेसा, शिक्षाको अध्ययन गर्नुका साथै

प्रयोगक्षेत्र, सीमा, सामाजिक भेदहरूमा आधारित रही दुमी भाषाको नेपाली भाषासँग तुलनात्मक अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ। यस अध्ययनले प्रस्तुत शोध कार्यका लागि भाषिक व्यवस्थाहरूको बारेमा जानकारी प्राप्त गराई अध्ययनका लागि सहजता प्राप्त भएको छ।

पौडेल (२०५७) द्वारा 'गुरुङ भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन' शीर्षकमा शोध तयार पारिएको छ। उक्त शोधमा गुरुङ भाषाको सामान्य परिचय दिनु, गुरुङ भाषाको विशेषता औँल्याउनु, गुरुङ र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिहरूको रूपतात्विक दृष्टिकोणले तुलना गर्नु, गुरुङ व्याकरणात्मक कोटिहरूको विशेषता देखाउनु र दुबै भाषाका समानता र असमानता तथा व्यतिरेकी पक्ष देखाउनु आदि उद्देश्य राखिएको छ। तुलनात्मक अध्ययन विधि र पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरेर तयार पारिएको यस शोधमा गुरुङ भाषा र नेपाली भाषाबिचमा देखिएका समानता र असमानतालाई निष्कर्षमा प्रस्तुत गरिएको छ। यसरी उक्त शोधपत्र यस शोधपत्रसँग धेरथोर सम्बन्धित भए पनि उद्देश्यहरू भिन्नभिन्नै रहेको पाइन्छ। यसर्थ उक्त शोधकार्यमा भाषावैज्ञानिक सिद्धान्त अपनाएर सामग्री सङ्कलन गरी निष्कर्ष निकालिएको हुँदा यस शोधकार्यलाई उचित नियमितता र निरन्तरता कायम गर्नका लागि उक्त शोधपत्रले सहयोग पुऱ्याएको छ।

आड्देम्बे (२०६३) द्वारा 'नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोध तयार पारिएको छ। लिम्बू जाति र भाषाको परिचय, लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको आधारमा तुलनात्मक अध्ययन र कारक, विभक्ति, करण, अकरण र आदरका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गर्नु आदि उद्देश्य रहेको उक्त शोध कार्यमा नेपाली भाषाको लिङ्ग, वचन र पुरुष भै लिम्बू भाषामा पनि यस्तो व्यवस्था देखिएको तर वचन व्यवस्था तीन प्रकारका रहेको, लिङ्गका विभिन्न प्रकारका क्रियापदमा कुनै फरक नरहेको तथा आदरवाची क्रियापद पनि नपाइने भविष्यतकालको क्रियापद नभएको निष्कर्ष निकालिएको छ। यसरी यस शोधकार्य व्याकरणिक कोटिका साथसाथै लिम्बू जाति र भाषाको पनि अध्ययन गरिएको हुनाले लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गर्न यस शोधकार्य सहयोग पुऱ्याएको छ।

चेमजोड (२०६८) द्वारा 'पान्थरे लिम्बू भाषिका एक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको पाइन्छ। यस शोधमा लिम्बू भाषाको परिचय दिनु, लिम्बू भाषिकाहरूको तुलना

गर्नु, उक्त भाषिकाको विशेषता ठम्याउनु र लिम्बू भाषिकाको शब्दसङ्ग्रह, वाक्यरचना र व्याकरणात्मक कोटिहरूको आधारमा विश्लेषण गर्नु प्रमुख उद्देश्य रहेका छन् । यस शोधमा सर्वेक्षण पद्धति र क्षेत्र अध्ययन पद्धति अवलम्बन गरी पान्थर क्षेत्रका २५ जना वक्तालाई नमुना छनोट गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । यसरी अध्ययन गर्दा लिम्बू भाषाका अन्य चार भाषिकाहरूमध्ये पान्थरे लिम्बू भाषिका नै लेखन, प्रकाशन, पठनपाठन र बोधगम्यताका दृष्टिले अगाडि रहेका निष्कर्ष निकालिएका छन् । यस शोधले लिम्बू भाषाको पान्थरे भाषिकाको मात्र अध्ययन गरे तापनि यसमा प्रस्तुत भाषाको परिचय, शब्दसङ्ग्रह, वाक्यसंरचना र व्याकरणात्मक कोटिहरूको विश्लेषणले लिम्बू भाषाको व्याकरणात्मक कोटिहरूको अध्ययनमा थप सहयोग पुऱ्याएको छ ।

शेर्पा (२०६८) द्वारा 'शेर्पा भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । यस शोधको मुख्य उद्देश्य नेपाली भाषा र शेर्पा भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको रूपतात्विक दृष्टिकोणले तुलना गर्नु, शेर्पा भाषाको विशेषता देखाउनु तथा दुवै भाषाबिच रहेको समानता र असमानता देखाउनु रहेको छ । यस अध्ययनमा पुस्तकालयीय अध्ययन, तुलनात्मक विधि र अन्तर्वार्तामा आधारित रहेर अध्ययन गरिएको छ । दुवै भाषामा काल व्यवस्था रहेको शेर्पा भाषामा वाच्य व्यवस्था नरहेको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । उक्त शोधकार्यले यस अध्ययनलाई आंशिक सहयोग पुऱ्याएको छ ।

बोखिम (२०६९) द्वारा 'ताप्लेजुङ जिल्लामा बोलिने लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन' शीर्षकमा शोध तयार पारिएको छ । उक्त शोधको उद्देश्य लिम्बू जाति र भाषाको परिचय दिनु, व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा व्यतिरेकी अध्ययन गर्नु, दुई भाषाबिच असमानता पहिचान गर्नु रहेको छ । उक्त शोधमा पुस्तकालयीय र तुलनात्मक विधिद्वारा अध्ययन गरिएको छ । लिम्बू भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरूमा केही मात्र सङ्गति पाइने लिङ्ग व्यवस्थामा आदरको तह नरहेको र कर्म र भाव वाच्यको व्यवस्था नभएको कर्तृवाच्यको मात्र व्यवस्था भएको निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त शोध कार्यको अध्ययनले प्रस्तुत शोधकार्यमा नमुना छनोट, सिद्धान्त निर्माण र व्याख्या विश्लेषणमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

आचार्य (२०६९) द्वारा 'लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली उच्चारण गर्दा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन' शीर्षकमा शोध तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्रमा कक्षा ९ मा

अध्ययनरत लिम्बूभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली उच्चारणमा गर्ने त्रुटिहरू पहिल्याउनु, त्रुटिका कारणहरू पत्ता लगाउनु, उक्त त्रुटिका निराकरणका उपायहरू सुझाउनु आदि उद्देश्य राखी जनसङ्ख्या छनोट गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । मातृभाषाको प्रभाव लक्ष्य भाषाको जटिलता, शिक्षण क्रियाकलापको कमी र विद्यार्थीको व्यक्तिगत कारणले त्रुटि गर्ने निष्कर्ष निकालिएको पाइयो । लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययनसँग उक्त शोधपत्र सम्बन्धित नभए पनि उक्त शोधपत्रले लिम्बूमातृभाषी वक्ताहरूको अध्ययन गरेको हुँदा यस अध्ययनको लागि धेरथोर सहयोग पुऱ्याएको छ ।

लिम्बू (२०७२) द्वारा 'लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोध कार्य गरिएको छ । यस शोधकार्यमा लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरण व्यवस्थामा रहेका समानता र भिन्नता केलाउनु र लिम्बू भाषाका सिकाइले स्तरीय नेपाली भाषाको सिकाइमा पारेको प्रभावलाई पहिल्याउनु उद्देश्य रहेका छन् । यसमा पुस्तकालयीय अध्ययन र तुलनात्मक अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ । लिम्बू भाषामा तिन प्रकारका वचन व्यवस्था रहेको , लिङ्ग व्यवस्था नेपाली र लिम्बूमा एउटै रहेको,नेपालीमा ३ किसिमका वाच्य हुने तर लिम्बूमा कर्तृवाच्यमात्र पाइने निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधले लिम्बू भाषाको व्याकरणलाई समेटेको हुँदा लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन गर्नका लागि सहयोग पुऱ्याएको छ ।

भुजेल (२०७३) द्वारा 'नेपाली भाषा र भुजेल भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोध तयार पारिएको छ । भाषावैज्ञानिक दृष्टिले भुजेल भाषाको विशेषताहरू पहिल्याउनु, नेपाली भाषा र भुजेल भाषाको व्याकरणात्मक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, भुजेल भाषीले नेपाली भाषा प्रयोग गर्दा हुने सम्भावित त्रुटि क्षेत्र पहिल्याउनु आदि उद्देश्य राखिएको उक्त शोधपत्रमा पुस्तकालयीय र तुलनात्मक अध्ययन विधिको प्रयोग गरी नेपाली भाषामा बलाघातले अर्थमा भिन्नता ल्याउने तर भुजेल भाषामा भिन्नता नहुने, नेपाली भाषामा लिङ्गगत वाक्य सङ्गति हुने तर भुजेल भाषामा नहुने तथा नेपाली भाषामा आदर तह पाइने तर भुजेल भाषामा नपाइने निष्कर्ष निकालिएको छ । प्रस्तुत शोधले लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन गर्न मद्दत पुऱ्याएको छ ।

एक्तेन (२०७३) द्वारा ' लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकमा शोध तयार पारिएको छ । लिम्बूभाषाको स्वरूप प्रस्तुत गर्नु , लिम्बू भाषाका आधारभूत

शब्दभण्डारको सङ्कलन गर्नु र यस भाषाका शब्दलाई कार्यको आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्य राखिएको यस शोधकार्यमा पुस्तकालयीय अध्ययन, अन्तर्वार्ता र क्षेत्रीय अध्ययन गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ। लिम्बू भाषाको आफ्नै मौलिक स्वरूप रहेको, आधारभूत शब्दभण्डार तथा शब्दहरू पनि मौलिक रहेकोले यो भाषा नेपाली भाषाभन्दा भिन्न रहेको निष्कर्ष निकालिएको उक्त शोधले आधारभूत शब्दहरू सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याएको छ।

राई (२०७४) द्वारा 'बान्तावा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ। बान्तावा राई भाषाका स्वरूप तथा विशेषताहरू पत्ता लगाउनु, बान्तावा भाषाका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन गर्नु, बान्तावा भाषाका मौलिक शब्दहरूको सङ्कलन गर्नु उद्देश्य रहेको उक्त शोधमा सर्वेक्षण विधि र पुस्तकालयीय अध्ययनको प्रयोग गरेर तथ्याङ्क सङ्कलन गरी बान्तावा भाषामा लिङ्ग अनुसार क्रियापदको रूपमा परिवर्तन नहुने, यस भाषामा निम्न आदर र मध्य आदरको प्रयोग हुने निष्कर्ष निकालिएको छ। उक्त शोधकार्य यस शोधकार्यसँग मिल्दोजुल्दो भएकोले लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययनका लागि व्यवस्थित तरिकाले निरन्तरता दिई विभिन्न तथ्याङ्क सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याएको छ।

यसरी भाषाहरूको व्याकरणात्मक कोटिसँग सम्बन्धित शोधकार्य एकअर्कासँग सम्बन्धित रहेको छ। उक्त शोधकार्यको समीक्षाले यस अध्ययनलाई व्यवस्थित र नियमितता दिन सहयोग गरेको छ। पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा विभिन्न भाषाहरूको व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरिए पनि प्रस्तुत शीर्षकमा अध्ययन गरेको नपाइएको हुँदा यस अध्ययनलाई लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन क्षेत्रमा मात्र रहेर अन्य अध्ययनभन्दा फरक, मौलिक, नवीन तथा उपयुक्त र सान्दर्भिक बनाइएको छ।

२.२ सैद्धान्तिक अवधारणा

२.२.१ भाषाको परिचय

भाषा मानवीय सञ्चार प्रणाली हो। संस्कृत भाषाको 'भाष्' धातुमा 'आ' प्रत्यय लागेर बनेको भाषा शब्दले 'बोली' भन्ने अर्थ र आधार धातु 'भाष्'ले बोल्नु, प्रकट गर्नु वा भन्नु भन्ने बुझाउँछ। यस अर्थमा जे बोलिन्छ, त्यो भाषा हो। भाषा विचार विनिमयको परम्परित माध्यम हो जसको प्रयोग प्रचलित ध्वनी सङ्केत वा लिपि चिह्नद्वारा हुने गर्दछ।

भाषा आर्जन र प्रयोगमा आधारित मानवीय व्यवहार हो । व्यक्तिले समाजबाट भाषाको आर्जन गर्दछ र सामाजिक स्थापना कायम गर्न यसको प्रयोग समाजमै गर्दछ ।

भाषा मानव सभ्यता र संस्कृतिको द्योतक हो । यसले एकातिर मानव सभ्यताको इतिहासलाई बचाएर राख्दछ भने, मानवले भाषालाई परिष्कृत, परिमार्जित, सरलीकृत गर्दै भाषालाई उन्नत र व्यापक बनाउने काम गर्दछ । भाषा मानव प्रयोगद्वारा नै जीवन्त हुन्छ । भाषा विचार विनिमयको माध्यम हो तर विचार विनिमयका सबै माध्यमलाई भाषा मानिदैन । स्वरध्वनीहरू स्पष्ट छुट्याउन सकिने गरी मान्छेका उच्चारण अवयवद्वारा उच्चारित आवाजलाई मात्र भाषा भनिन्छ ।

नेपाल बहुभाषिक मुलुक हो । नेपालमा बोलिने अनेक भाषाहरूमध्ये नेपाली भाषा कामकाजको भाषा हो । नेपालीहरूमा सामाजिक सम्पर्क स्थापना गर्ने राष्ट्र भाषा नेपाली भाषा हो । नेपाली भाषा भारोपेली भाषा परिवारको आर्य इरानेली शाखाबाट संस्कृत, प्राकृत र अपभ्रंश हुँदै विकसित भाषा हो । नेपालमा बोल्ने भाषा परिवार अन्तर्गतको सतम वर्गभित्रको भारत इरानेली भाषाबाट प्राकृत र अपभ्रंश हुँदै आधुनिक आर्यभाषाका रूपमा अविभावं भएको भाषा हो (भुसाल, २०७० पृ: ३८८) ।

२.२.२ व्याकरणात्मक कोटिहरू

भाषालाई शुद्ध बोल्न र लेख्न सिकाउने शास्त्र नै व्याकरण हो । व्याकरणात्मक कोटि भन्नाले व्याकरणका विभिन्न अङ्गहरू हुन् । जसले भाषालाई शुद्ध बनाउन सहयोग पुर्याउँछ । व्याकरणिक कोटिअन्तर्गतका लिङ्ग, वचन, पुरूष, काल, भाव, पक्ष, आदर, र वाच्यलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. लिङ्ग

लिङ्ग मूलतः नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो । यसले नामको खास प्रकृतिलाई जनाउँछ (अधिकारी, २०७५, पृ. ८४) । स्त्री लिङ्ग र पुलिङ्ग गरी लिङ्ग दुई प्रकारको हुन्छ ।

केटी घर जान्छे ।

केटा घर जान्छ ।

भाषामा भाले पोथीको भाव जाहेर गर्ने पक्षलाई लिङ्ग भनिन्छ (पोखरेल, २०६३, पृ. ७१) ।

२. वचन

नमको सङ्ख्यासँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटि वचन हो । यसको सम्बन्ध सङ्ख्येय नामसँग रहेको हुन्छ (अधिकारी, २०७५, पृ. ८९) । वचन एक वचन र बहुवचन हुन्छन् ।

बहिनी भात खान्छे ।

बहिनीहरू भात खान्छन् ।

३. पुरुष

कथनका सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागिहरूको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणिक कोटि पुरुष हो । यो विशेषतः सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ (अधिकारी, २०७१, पृ. ९८) । भाषामा पुरुषलाई तिन भागमा विभाजन गरिन्छ । प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष ।

म घर जान्छु ।

तिमी घर जान्छौ ।

ऊ घर जान्छ ।

४. आदर

वाक्यमा प्रस्तुत व्यक्तिको सामाजिक प्रतिष्ठा/इज्जतको सङ्केत गर्ने व्याकरणात्मक तत्वलाई आदर भनिन्छ । आदर भाव चार श्रेणीबाट व्यक्त गरिन्छ (नेपाल, २०६८, पृ. १०९) ।

निम्न आदर

तँ खान्छस् ।

मध्यम आदर

तिमी खान्छौ ।

उच्च आदर

तपाईं खानुहुन्छ ।

अति उच्च आदर

हजुर खाइबक्सन्छ ।

५. काल

वाक्यमा क्रियापदद्वारा व्यक्त हुने त्यस्तो व्याकरणिक कोटिलाई काल भनिन्छ , जसले बितिसकेका या अहिलेको या आउँदो समयको बोध गराउँछ । अर्थात् वाक्यमा वर्णित कार्य व्यापार अवस्था वा घटना घटित भएको वा घटित हुने समय विशेषलाई क्रियाद्वारा जुन व्याकरणिक कोटिले व्यक्त गर्दछ त्यसलाई काल भनिन्छ (अधिकारी, २०७१, पृ. ८४) ।

भूतकाल - मैले भात खाएँ ।

वर्तमानकाल - म घर जान्छु ।

भविष्यतकाल - म भात खानेछु ।

६. पक्ष

क्रियाको कार्यको अवस्था तथा वितरण जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई पक्ष भनिन्छ (अधिकारी, २०७५, पृ. १३४) ।

अपूर्ण पक्ष - म काम गर्दछु ।

पूर्ण पक्ष - मैले काम गरेको छु ।

अज्ञात पक्ष - म घर आएछु ।

अभ्यस्त - म रोटि खान्थे ।

७. भाव

क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव तथा मनोवृत्ति जनाउने कोटिलाई भाव भनिन्छ (अधिकारी, २०७५, पृ. १३९) । भाषामा प्रयोग गर्ने व्यक्तिको मनोभाव वा मनसायलाई बुझाउँदा फेरिने क्रियाका रूप नै भाव हो ।

सामान्यार्थ - राम घर जान्छ ।

इच्छार्थ - हामी घाँस काट्न जाऔं ।

आज्ञार्थ - तपाईं यहाँ आउनुहोस् ।

द. वाच्य

वाक्यमा कर्ता, कर्म वा भाव मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ । वाच्य मुख्यतः क्रियाद्वारा व्यक्त हुन्छ (अधिकारी, २०७५, पृ. १८२) ।

प्रधानताका आधारमा वाच्य तिन किसिमका हुन्छन् कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य ।

कर्तृवाच्य - म घर जान्छु ।

कर्मवाच्य - मद्वारा भात खाइयो ।

भाववाच्य - भात खाइन्छ ।

अतः व्याकरण भाषाको नियम हो र नियमको अध्ययन गरिने विज्ञान हो । व्याकरणले भाषाको प्रयोगमा एकरूपता ल्याउँछ । व्याकरणले भाषाका नियमहरूलाई सुत्रबद्ध गरेर राख्छ । व्याकरण कोटिहरूले भाषालाई शुद्ध बोल्न तथा लेख्नमा सहयोग पुर्याउँछ । व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययनले भाषाको विकास संरक्षण र सम्बर्द्धनमा सहयोग पुर्याउँछ । व्याकरणिक कोटिले भाषाको अध्ययनमा भाषावैज्ञानिक तथा सैद्धान्तिक आधार प्रदान गर्दछ । व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययनबाट अन्य जुनसुकै भाषाको अध्ययन गर्न सहज हुन्छ । भाषालाई जोगाई भाषिक विकासमा सहयोग पुर्याउने काम व्याकरणिक कोटिले गर्दछ । जुनसुकै भाषाको व्याकरण व्यवस्था हुन्छ । त्यही व्याकरणले भाषामा एकरूपता ल्याई भाषालाई स्तरीय र मानक रूप प्रदान गर्दछ । कुनै पनि भाषाको व्यवस्थित, वैज्ञानिक र वस्तुपरक अध्ययन गर्नका लागि व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन गर्न आवश्यक हुन्छ ।

२.२.३ लिम्बू जाति

नेपालको मेची, कोशी अञ्चलको पूर्वी पहाडी तथा तराई क्षेत्रका केही भू-भागमा विभिन्न जातजातिका मानिसहरूको बसोबास रहेको पाइन्छ । ती जातजातिमध्ये लिम्बू जाति

पनि एक हो । लिम्बू जातिलाई आदिवासी जनजाति समुदायको रूपमा पनि चिनिन्छ । लिम्बू जातिलाई व्यापक अर्थमा 'किराँती' भनिन्छ । किराँत शब्द किरियत, किय्यात वा किजर्थ शब्दको अपभ्रंश रूप हो । यसको अर्थ भू-मध्य सागरको क्षेत्रमा बोलिने 'मोवाइट' भाषामा सहर वा किल्ला हुन्छ । भू-मध्य सागरको क्षेत्रमा शहर निर्माण गरेर बस्ने उनीहरू आफूलाई 'केरेती' भन्थे । त्यही केरेती शब्दबाट 'केराइत' हुँदै किराँती भएको भन्ने पौराणिक मान्यता रहेको छ (तुम्बाहाड, २०६८, पृ. १) ।

केडरेनका अनुसार 'किराँत' शब्दको अर्थ 'चितुवा' वा 'बाघ' जस्तो स्वाभिमानी र आटिलो हो । यो शत्रुसँग नभुक्ने, सम्झौता गरेर उनीहरूसँग एकै स्थानमा नबस्ने, चाप्लुसी, चाकडी गर्न नजान्ने, थिचोमिचो नगर्ने, आफूमाथि थिचोमिचो भएमा चितुवा, बाघजस्तो झम्टिने र प्रतिकारमा उत्रिने स्वभाव भएको जातिलाई किराँती भनिन्छ (कोडरेन, २०६४, पृ. ६) । वास्तवमा किराँतीहरू यस्तै स्वभावको रहेको पाइन्छ ।

इसाको छैटौँ शताब्दीपछि ताइम्यान वंशीय सन्तानहरू चीनको 'खामती' भन्ने जग्गाबाट दश चिनियाँ सर्दारहरूले आफ्नो शाखासन्तान उठाई पाईकोट पहाड नाघी आसाम हुँदै पश्चिम बढेर काशीको मैदानको बाटोबाट उत्तर-पूर्वी हिमालयको पहाडी खण्ड फेदाप राज्यमा आई आठ अपुङ्गी राजाहरूसित अनुमति लिएर बसे । सो क्रममा आठ राजाको अन्याय अत्याचारको विरुद्धमा दश सर्दारले युद्ध गरी ती आठ राजालाई युद्धमा परास्त गरी उक्त नयाँ मुलुक धनुवाणको सहायताले जितेको हुनाले लिम्बूवान राखे । उक्त लिम्बूवान राज्यमा बसोबास गर्ने बासिन्दालाई नै लिम्बू वंश भनि सम्बोधन गरियो (चेमजोड, २००३, पृ. १७-२०) ।

लिम्बूहरूले आफूलाई 'याक्थुड' भन्दछन् तर अन्य जातजातिहरूले लिम्बू भनेर नै चिन्दछन् । उनीहरूले पनि गैर लिम्बूहरूलाई लिम्बू भनेर नै परिचित गराउँछन् (तुम्बाहाड, २०६८) । लिम्बू जातिहरूको परिचय भनेकै पूर्वजहरूले सिर्जना गरेका प्रथा र परम्परा, रीतिरिवाज तथा सांस्कृतिक चालचलनहरू हुन् । लिम्बूहरूको आफ्नै धर्म-दर्शन हुन्छन् । उनीहरूको धर्म-दर्शनको मूल आधार भनेकै 'मुन्धुम' हो । त्यही दर्शनमा आधारित उनीहरूको संस्कार छ । लिम्बू जातिको इतिहासलाई अध्ययन गर्दा येत्हाड(आठराजाहरू)को शासनकालले लिम्बू संस्कारहरू निर्माण गर्नमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ । पछि दश लिम्बू राजाहरूले आठ राजाहरूलाई पराजित गरेपछि पनि ती संस्कारहरू मूल रूपमा

निरन्तरता दिएसँगै हालसम्म पनि लिम्बू समुदायले तिनै संस्कारहरू मान्दै आएको छ (तुम्याहाङ, २०७४) ।

लिम्बू जाति प्राचीन जाति हो । गोपालराज वंशावली अनुसार किराँतहरूले २९ पुस्ता नेपाल उपत्यकामा शासन गरेका थिए । लिम्बू जातिहरू पल्लो किराँत लिम्बूवानको क्षेत्र तेह्रथुम, धनकुटा, संखुवा-सभा, सुनसरी, मोरङ, ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम, भूपा गरी ९ जिल्लामा बसोबास गरेको पाइन्छ । वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार लिम्बू जातिको जनसङ्ख्या ३,८७,३०० रहेको छ । नेपालको कुल जनसङ्ख्याको १.४६ प्रतिशत लिम्बू जातिहरू रहेको छ भने मातृभाषाको रूपमा प्रयोग गर्ने सङ्ख्या ३,४३,६०३ रहेको छ । यो कुल जनसङ्ख्याको १.२९ प्रतिशत हो । लिम्बू जातिले किराँत धर्म मान्ने गर्दछन् । यो जातिको आफ्नै मौलिक रीतिरिवाज, चालचलन, धर्म, संस्कृति, भेषभुषा, भाषा तथा लिपि रहेको पाइन्छ ।

२.२.४ लिम्बू भाषाको परिचय

नेपाल एक बहुभाषिक, बहुजाति, बहुधार्मिक र बहुसांस्कृतिक मुलुक हो । संसारमा बोलिने दश परिवारका भाषाहरूमध्ये चार परिवार (भारोपेली, भोटबर्मेली, अग्नेली र द्रविडेली) का भाषाहरू नेपालमा बोलिन्छन् । २०५८ सालको जनगणनाले नेपालमा ९२ वटा भाषा रहेको तथ्याङ्क प्रस्तुत गरेकोमा २०६८ को जनगणनाले नेपालमा बोलिने भाषाहरूको सङ्ख्या १२३ रहेको तथ्य सार्वजनिक गरेको छ (भुसाल, २०७०, पृ. ४३८) ।

नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न जातजातिहरू जस्तै लिम्बू जातिको पनि आफ्नो छुट्टै मातृभाषा, लिपि र धर्म रहेको छ । लिम्बू जातिको भाषालाई लिम्बू भाषा भनिन्छ । यो नेपालमा बोलिने भोटबर्मेली भाषापरिवारको पूर्वीय शाखा अन्तर्गत बोडिक उपशाखाको हिमाली वर्गको पूर्वी किराँती भाषाको एउटा प्रमुख भाषा हो । लिम्बू भाषा लेख्य परम्पराको लामो इतिहास भएको एउटा भाषा हो । यस भाषाको आफ्नै लिपि रहेको छ, जसलाई 'सिरिजङ्गा' लिपि भनिन्छ । यो विकसित भाषा र लिपि हो । सुक्खिम (सिक्किम)मा लिम्बू लिपि र नेपालमा सिरिजङ्गा लिपि भनिने किराँत लिपिको विकास बारेमा गम्भीर अध्ययन अनुसन्धान हुन सकेको छैन । इसाको सातसय सालपछि उत्तर बर्माका नामगाम र मोक्वान गाउँहरूबाट ताईवंशी चिनियाँहरू मोक्वान-सान नाउँ लिएर मुङमावरोड राजाको नेतृत्वमा आसाम आएर आसामबाट बङ्गाल भई पूर्वी नेपालको पहाडमा बसाइ गए । उक्त राजालाई मोरोड राजा भन्दछन् । उनले एक प्रकारको लिपि बनाई किराँतीहरूलाई सिकाए (

चेमजोड, २०५९, पृ:३) । यसरी चेम्जोडले उल्लेख गरेका मुडमावरोड राजा (मोरोड राजा) को मोरोड लिपिलाई नवौं शताब्दीमा सिरिजङ्गाहाडले पुनरुत्थान गरेको लिपि हुँदै किराँत लिपिको विकास भएको उल्लेख छ (निड्वासो, २०७४, पृ. २८) ।

लिम्बू भाषाको लेख्यपरम्परालाई वा लिपिलाई प्रचारप्रसार गरी विकसित बनाउने कार्य तेअडसी सिरिजङ्गाले गरेका हुन् । नवौं शताब्दीदेखि लिम्बू भाषा आफ्नै लिपिमा लेखिएको पाइन्छ । सन् १९५६ देखि लिम्बू साहित्यको आधुनिक युगमा प्रवेश गरेको हो । सिक्किम सरकारले लिम्बू भाषामा पठनपाठन स्वीकृति दिएपछि लिम्बू भाषा र साहित्यको विकास अझ भएको पाइन्छ । हाल आएर लिम्बू लेख्य साहित्यको विकास तीव्र गतिमा हुन थालेको छ । यस भाषामा लिम्बू जातिका बसोबास भएको स्थानमा आधारभूत तह (१-५) सम्म ऐच्छिक विषयको रूपमा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकहरू निर्माण गरी पठनपाठन हुन थालेको छ । लिम्बू भाषामा रेडियोबाट समाचार प्रसारण हुनका साथै व्याकरण लेखन, शब्दकोश निर्माण, पत्रपत्रिका प्रकाशनका साथसाथै विभिन्न गीतहरू तथा चलचित्रहरू निर्माण हुँदै आएको पाइन्छ ।

लिम्बू भाषा तिन वचनयुक्त भाषा हो । लिम्बूहरूलाई लिम्बू भाषा पढ्न, लेख्न सिकाउने र ज्ञान दिने प्रथम व्यक्ति येहाड हुन् । त्यसपछि सिरिजङ्गाले यस भाषालाई माथिल्लो स्थानमा ल्याएको देखिन्छ ।

वर्तमान नेपालको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार ताप्लेजुडमा लिम्बू जातिहरूको कुल जनसङ्ख्याको ९१.२७ प्रतिशत, पाँचथरमा ९५.७९ प्रतिशत, इलाममा ९१.२५ प्रतिशत, धनकुटामा ९५.३५ प्रतिशत, तेह्रथुम जिल्लामा ९५.९६ प्रतिशतले लिम्बू भाषा प्रयोग गर्दछन् । शहरी क्षेत्रमा लिम्बू भाषाको प्रयोग ७.९९ प्रतिशत रहेको छ भने ग्रामिण भेगमा ८०.७२ प्रतिशतले बोल्दछन् । समग्रमा नेपालका सबै भाषाहरूमध्ये १२ औं स्थानमा लिम्बू भाषा रहेको छ । नेपालका कुल लिम्बू जाति १.४६ प्रतिशत छ भने १.२९ प्रतिशत लिम्बूभाषी वक्ताहरू रहेका छन् ।

२.२.५ लिम्बू वर्णमाला

भाषाका वर्णहरूको सङ्गालोलाई वर्णमाला भनिन्छ । वर्णमालामा भाषाका उच्चारण वर्णसँग सम्बन्धित लेख्य चिह्नहरू समाविष्ट रहन्छन् ।

लिम्बू वर्णमाला सिरिजङ्गा लिपिमा आधारित छ । लिम्बू वर्णमाला अन्तर्गत ९ वटा स्वरवर्ण र २५ वटा व्यञ्जन वर्ण रहेका छन् । जसलाई निम्नानुसार देखाइएको छ :

स्वर वर्ण (कुबुड सक टुटु० ग८)

झ	झी	झी	झु	झ१	झ११	झी१	झी११	झं
अ	आ	इ	उ	ए	ऐ	ओ	औ	अः

व्यञ्जनवर्ण (कुधक सक टुटु८ ग८)

Z	ॠ	ॡ	प	उं	ग	ह	ज	उ	ठ	ड	ध	न	प
क	ख	ग	घ	ङ	च	छ	ज	त	थ	द	ध	न	प
०	ॠ	ॡ	ॢ	ॣ	।	॥	०	ॠ	ॡ				
फ	ब	भ	म	य	र	ल	व	श	स	ह			

(स्रोत : आनि सक झीं ग८, २०७२)

२.२.६ लिम्बू भाषा परिवार र भाषिका

२.२.६.१ लिम्बू भाषा परिवार

भाषा मानव जातिको अनुपम विशेषता हो । लिम्बू भाषा भोटबर्मेली परिवारको पूर्वीय शाखाअन्तर्गत बोडिक उपशाखाको हिमाली वर्गको पूर्वी किराँती भाषाको एउटा प्रमुख भाषा हो । नेपालमा १२३ वटा भाषा बोलिन्छ । ती मध्ये लिम्बू भाषा पनि एक हो । लिम्बू भाषाको भाषा परिवारलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

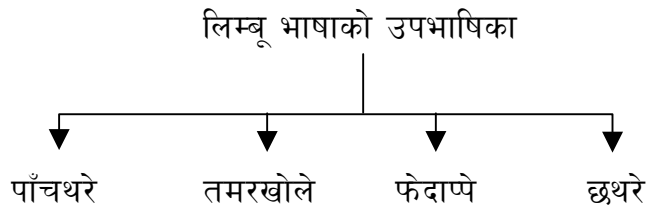
२.२.६.२ लिम्बू भाषाका उपभाषिका

भाषाको क्षेत्रीय वा सामाजिक भेदलाई भाषिका भनिन्छ । कुनै पनि भाषा सबै स्थान र परिवेशमा एकै किसिमले बोलिदैन । समाजपिच्छे एउटा भाषाका भिन्न भिन्न स्वरूपको प्रयोग हुने गर्दछ (भुसाल, २०७०, पृ. ४०२) ।

भाषा समाजद्वारा अर्जित गतिशील सामाजिक गतिविधि भएकाले यसमा निरन्तर परिवर्तन भईरहन्छ । यो सबै ठाउँमा र जुनसुकै समयमा एकैनासको रहँदैन । भौगोलिक दुरी, सामाजिक तथा सांस्कृतिक वातावरण, समयको लामो अन्तराल, विविध भाषिकासँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूको सम्पर्क आदि कारणले गर्दा भाषामा सामाजिक क्षेत्रीय तथा

प्रयोजनपरक विभेदहरू उत्पन्न हुन्छन् । भाषाका तिनै भेदहरूलाई भाषिका भनिन्छ (बन्धु, २०५६ पृ:७/८) ।

लिम्बू नेपालको एक प्रमुख मंगोल जनजाति हो । लिम्बू जातिहरू एउटै ठाउँमा नभएर विभिन्न ठाउँमा छरिएर बसेका छन् । यसरी लिम्बू जातिहरू विभिन्न ठाउँमा छरिएर रहेकाले भौगोलिक दुरी, सामाजिक तथा सांस्कृतिक संरचना, अन्य भाषिकाको प्रभाव जस्ता विविध कारणले लिम्बू भाषाका पनि केही उपभाषिकाहरू रहेका छन् । लिम्बू भाषामा पाँचथरे, फेदाप्पे, तमरखोले, र छथरे गरी ४ भाषिकाहरू रहेका छन् । यिनीहरूमा भाषिक भेद रहे पनि समग्रमा भाषा बोधगम्य हुन्छ । यी ४ भाषिकालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) पाँचथरे

पाँचथर र यसका आसपासमा क्षेत्रमा बोलिने भाषिका पाँचथरे भाषिका हो । यो भाषिका पूर्वी नेपालको वर्तमान लिम्बूवान क्षेत्र ताप्लेजुङको याङ्गोक, धनकुटाको चौविस थुम, इलाम र पाँचथरका सम्पूर्ण लिम्बू समुदायमा तथा देश विदेशका विभिन्न ठाउँमा बोलिन्छ । लिम्बू भाषाको मानक रूप यसै भाषिकालाई मानिन्छ । पठन-पाठन, लेखन, प्रकाशन, पुस्तक निर्माण तथा बोधगम्यताका दृष्टिले यो भाषिका अन्य भाषिकाहरू भन्दा अगाडि रहेको पाइन्छ ।

(ख) तमरखोले

यो भाषिका पूर्वी नेपालको मेची अञ्चलको पहाडी क्षेत्र ताप्लेजुङ जिल्लामा र तमरखोला, मेवाखोलाको आसपासमा बोलिने भाषिका हो । यी भाषिका लवजमा पाँचथरे भन्दा भिन्न भए पनि पाँचथरे र तमरखोले भाषिकाबिच भाषिक बोधगम्यता हुन्छ ।

(ग) फेदाप्पे

यो भाषिका पूर्वी नेपालको तेह्रथुम जिल्लामा बोलिने भाषिका हो । लिम्बू जातिहरूका सबैभन्दा बढी जनसङ्ख्याले बोल्ने भाषिका फेदाप्पे हो । फेदाप्पे भाषामा पनि केही लेख्य

सामग्रीहरू पाइए तापनि पाठ्यपुस्तक निर्माण देखि लिएर पठनपाठन, पत्रिका प्रकाशन तथा अन्य लेख्य सामग्रीहरूका लागि पाँचथरे भाषिका नै अगाडि देखिन्छ ।

(ग) छथरे

यो भाषिका विशेषतः धनकुटा जिल्लामा र तेह्रथुम जिल्लाको दक्षिण पश्चिमी क्षेत्र हमरजुड, दाँगपा, छथर, पोखरी र ओखरबोटेमा बोलिन्छ । यो भाषिका लिम्बू भाषाको अन्य भाषिका भन्दा भिन्न प्रकृतिको रहेको छ । अन्य भाषिका चन्दा भिन्न शब्द निर्माण प्रक्रिया यस भाषिकाको रहेकाले पारस्परिक बोधगम्यताका दृष्टिले छथरे भाषा अलि भिन्न भएकोले अन्य भाषाहरू छथरे भाषा भन्दा अलि निकट रहेको छ ।

समग्रमा लिम्बू भाषाका चार प्रचलित भाषिका रहेको पाइन्छ । जसमध्ये पाँचथरे भाषिकालाई मानक मानिन्छ । पाँचथरे भाषिकाबाट नै पाठ्यपुस्तक निर्माण तथा पठनपाठन सञ्चालनका साथै विभिन्न लेख्य सामग्रीहरू प्रकाशन गरिएको पाइन्छ ।

अध्याय तिन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययन विधि

प्रस्तुत शोधकार्यलाई उद्देश्यानुरूप व्यवस्थित ढङ्गले लक्ष्यसम्म पुऱ्याउनको लागि निम्न विधिको उपयोग गरिएको छ :

३.१.१ सर्वेक्षण विधि

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि तेह्रथुम जिल्लाको म्याङ्लुङ नगरपालिकामा गएर त्यहाँका लिम्बू मातृभाषी वक्ताहरूको भाषिक सर्वेक्षण गरिएको छ । अनुसन्धानकर्ता स्वयम् सम्बन्धित क्षेत्रमा गएर त्यहाँका स्थानीय बासिन्दाले बोल्ने बोलिचाली, रहनसहन, सामाजिक वातावरणको प्रत्यक्ष सर्वेक्षण गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.१.२ पुस्तकालय अध्ययन

प्रस्तुत शोध कार्यका लागि भाषासँग मिल्ने पुस्तकहरू, शोधपत्रहरू, लिम्बू भाषासँग सम्बन्धित पुस्तक तथा शोधपत्र, पत्रपत्रिका जस्ता लेख्य सामग्रीको अध्ययन गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.१.३ तुलनात्मक अध्ययन

प्रस्तुत शोध लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययनमा केन्द्रित भएकोले लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

३.२ अध्ययन प्रक्रिया

प्रस्तुत शोध निम्नलिखित प्रक्रिया अपनाएर सम्पन्न गरिएको छ :

३.२.१ जनसङ्ख्या

प्रस्तुत अध्ययनमा तेह्रथुम जिल्लाको म्याङ्लुङ नगरपालिकाका लिम्बू मातृभाषी वक्ताहरूलाई मूल जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ ।

३.२.२ नमुना छनोट

प्रस्तुत शोध अध्ययनका लागि तेह्रथुम जिल्लाको म्याङ्लुङ नगरपालिकाका १० जना लिम्बू मातृभाषी वक्ताहरूलाई नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ ।

३.३ सामग्री सङ्कलनका स्रोत

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ :

३.३.१ प्राथमिक स्रोत

प्रस्तुत अध्ययन लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययनमा केन्द्रित भएकोले सामग्री सङ्कलनका लागि र शोधकार्यलाई विश्वसनीय बनाउनका लागि अध्ययनको मूल केन्द्र तेह्रथुम जिल्लाको म्याङ्लुङ नगरपालिकाका भाषिक वक्ताहरूसँग प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता, लिखित प्रश्नावली र अवलोकन गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । साथै शोधकर्ता आफू स्वयम् लिम्बूभाषी वक्ता भएकोले स्वयम्बाट पनि सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

३.३.२ द्वितीयक स्रोत

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि द्वितीयक सामग्रीको रूपमा पूर्ववर्ती शोधकर्ताहरूका मिल्दाजुल्दा शोध, पत्रपत्रिका, अभिलेख, सन्दर्भ पुस्तक, व्याकरणका पुस्तक, तथ्याङ्कहरू, पाठ्यपुस्तक, लेख, शब्दकोश, लिम्बू व्याकरणका पुस्तक आदिलाई लिइएको छ ।

३.४ सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया

प्रस्तुत शोधको लागि नमुनाका रूपमा छनोट गरिएका लिम्बूभाषी वक्ताहरूलाई नेपाली भाषामा प्रश्न गरी लिम्बू भाषामा उत्तर भन्न लगाइएको छ । उक्त शोधलाई अगाडि बढाउनका लागि लिखित प्रश्न प्रयोग गरी प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । उक्त शोधलाई व्यवस्थित बनाउनका लागि सम्बन्धित शीर्षकमा गरिएका पूर्वशोधकार्यको अध्ययन गरी शोध कार्यलाई नियमितता दिइएको छ । त्यस्तै भाषासम्बन्धी विभिन्न सन्दर्भपुस्तक, व्याकरणका पुस्तक, पाठ्यपुस्तक, पत्रपत्रिका, तथ्याङ्कहरूको अध्ययन, व्याकरण सम्बन्धी विभिन्न पुस्तकहरूको अध्ययन गरी सामग्री सङ्कलन गरिनुका साथै सम्बन्धित क्षेत्रमा गई नमुना छनोटमा परेका लिम्बू मातृभाषी वक्ताहरूसँग मौलिक

तथा आधारभूत शब्दहरू सङ्कलनका लागि प्रश्नोत्तर र छलफल विधिको माध्यमबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्कको विश्लेषण

लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन गर्ने क्रममा तथ्याङ्कको विश्लेषणका लागि व्याकरण सम्बन्धी सैद्धान्तिक आधारहरूलाई हेर्ने क्रममा निगमनात्मक विधिको उपयोग भएको छ । यसै क्रममा लिम्बू भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरूलाई प्रकाश पार्ने उदाहरण दिँदै निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधका निश्चित उद्देश्यहरू पुरा गर्नको लागि भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूलाई आधार मानि विभिन्न सैद्धान्तिक पुस्तकहरू, पत्रपत्रिका, शोधपत्र, लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक व्यवस्थासँग सम्बन्धित पुस्तकहरू लिइएको छ साथै सर्वेक्षण विधि, पुस्तकालयीय अध्ययन तथा तुलनात्मक अध्ययन विधि अपनाइ छलफल र अन्तर्वार्ताबाट सङ्कलन गरिएका सामग्रीहरूलाई नेपाली भाषासँग तुलनात्मक अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

अध्याय चार

व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१ व्याकरणको परिचय

व्याकरण भाषाको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । व्याकरणिक सुझ र व्यवहार तथा विशुद्ध प्रयोग अभ्यासहरूबाट व्याकरणसम्मत शुद्ध भाषाको प्रयोग गर्न सकिन्छ । व्याकरण भनेको भाषाको नियम हो र नियमहरूको अध्ययन गर्ने विज्ञान हो । परम्परागत मान्यताअनुसार शुद्ध लेखन र शुद्ध बोल्न सिकाउने विधालाई व्याकरण भनिन्छ । व्याकरण भाषाको आन्तरिक संरचनासम्बन्धी तत्व हो । व्याकरणले भाषालाई पछ्याई भाषाको प्रयोगमा एकरूपता ल्याउने गर्दछ र त्यसका नियमहरूलाई सूत्रबद्ध व्याख्या गर्दछ । व्याकरण भाषाका आन्तरिक नियम, व्यवस्था र विशेषहरूसँगै आवद्ध हुन्छ । यसले भाषालाई बुझ्न र व्याख्या गर्न सहयोग पुऱ्याउनुका साथै भाषाको स्तरयुक्त, मानक, शिष्ट, शुद्ध र सान्दर्भिक प्रयोग संरचनाहरूको सुझमा भाषिक एकरूपता, स्थिरता र सम्प्रेष्यता हासिल गराउन मार्गनिर्देश गर्छ ।

प्रत्येक भाषाको आ-आफ्नै व्याकरण हुन्छ । यहाँ लिम्बू भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

४.२ लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन

४.२.१ लिङ्गको आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

लिङ्ग मूलतः नामसँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि हो (अधिकारी, २०७५, पृ. ८४) । स्त्री वा पुरुष जाति बुझाउने व्याकरणात्मक चिह्नलाई लिङ्ग भनिन्छ ।

लिम्बू भाषामा लिङ्गलाई 'चु' (ꣳ) भनिन्छ । लिङ्गको अभिव्यक्ति नाम, विशेषण र क्रियापदमा भनिन्छ । लिम्बू भाषामा चु (लिङ्ग) येम्चु (पुलिङ्ग), मेत्चु (स्त्रीलिङ्ग), नेत्चु (उभयलिङ्ग) र मेम्मुन्चु (नपुंसकलिङ्ग) गरी चार किसिमका रहेका छन् । विशेषतः नेपालीमा जस्तै लिम्बू भाषामा पनि येम्चु (पुलिङ्ग) र मेत्चु (स्त्रीलिङ्ग) प्रयोगमा छन् । यिनै लिङ्गका आधारमा रूपायन हुने शब्दलाई निम्न तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. १

लिङ्गको आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

	येन्चु/पुलिङ्ग		मेन्चु/स्त्रीलिङ्ग	
	लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा	लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
मिड/नाम	सुहाड तक च । युन्छो हिमओ पेक ।	सुहाड भात खान्छ । युन्छो घर जान्छ ।	माङ्गेना तः कच नुमा हिमओ पेक ।	माङ्गेना भात खान्छे । नुमा घर जान्छे ।
लोसोक/विशेषण	केम्बा येम्बिच्छा तेरो । कमल नुबा चोक् ।	अग्लो केटो आयो । कमल राम्रो छ ।	केम्मा मेन्छुमा तेरो सिर्जना नुमा चोक् ।	अग्ली केटी आई । सिर्जना राम्री छिन् ।
याम्मे/क्रियापद	ताडसाड तः कच । सा निसामहिम पेरो ।	वाड्साड भात खान्छ । छोरो विद्यालय गयो ।	फुड्मा तः क च । सा निसामहिम पेरो ।	फुड्मा भात खान्छे । छोरी विद्यालय गई ।

माथिको तालिकामा लिङ्गका आधारमा नाम, विशेषण र क्रियापदमा हुने रूपायन प्रक्रियालाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस तालिकाका नाम सुहाड, युन्छो पुलिङ्ग र माङ्गेना, नुमा स्त्रीलिङ्ग शब्दहरूलाई हेर्दा नेपालीमा जस्तै लिम्बू भाषामा पनि पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग छुट्याउने नाम शब्दहरू छुट्टाछुट्टै रहेको छ । त्यस्तै विशेषणमा पुलिङ्ग जनाउने अग्लो/केम्बा, राम्रो/नुबा शब्दको प्रयोग र स्त्रीलिङ्ग जनाउने अग्ली/केम्मा, राम्रो/नुमा शब्दको प्रयोग गरिएको छ । लिम्बू भाषामा लिङ्ग परिवर्तन हुँदा विशेषण पदहरू पनि परिवर्तन हुन्छन् । पुलिङ्ग विशेषणमा 'बा' को प्रयोग गरिन्छ भने स्त्रीलिङ्ग विशेषणमा 'मा' को प्रयोग गरिन्छ । त्यस्तै लिङ्गको आधारमा क्रियापदलाई अध्ययन गर्दा नेपाली भाषामा लिङ्गको परिवर्तनसँगै क्रियापदमा पनि परिवर्तन आउँछ तर लिम्बू भाषामा लिङ्गमा हुने

परिवर्तनले क्रियापदमा परिवर्तन आउँदैन । जस्तै माथि पुलिङ्ग क्रियापद खान्छ, गयो, त्यस्तै स्त्रीलिङ्ग क्रियापद खान्छे, गईमा लिम्बू भाषामा एउटै शब्द च र पेरोको प्रयोग गरिएको छ ।

४.२.२ वचनको आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

सङ्ख्या बुझाउने व्याकरणका चिह्नलाई वचन भनिन्छ । वचन सङ्ख्याबोधात्मक व्याकरणात्मक कोटि हो । लिम्बू भाषामा वचनलाई पाल्ला (ꠘꠞꠟ) भनिन्छ । नेपाली भाषामा एकवचन र बहुवचन व्यवस्था भएभैं लिम्बू भाषामा थिक्पाल्ला (ꠘꠞꠟꠞꠟ) (एकवचन), निपाल्ला (ꠘꠞꠟꠞꠟ) (द्विवचन), यक्पाल्ला (ꠘꠞꠟꠞꠟꠞꠟ) (बहुवचन) गरी तीन किसिमका वचन व्यवस्था पाइन्छन् । वचनको अभिव्यक्ति नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदमा हुन्छ । जसलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. २

वचनको आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

	पाल्ला/वचन	लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
मिङ्/नाम	थिक्पाल्ला/एकवचन	कोचो पे । चुम ते ।	कुकुर गयो । साथी आयो ।
	निपाल्ला/दुईवचन	कोचो पेसि । चुमसि: तेसि ।	
	यक्पाल्ला	कोचोहा मेबे । चुमहा मदे ।	कुकुरहरू गए । साथीहरू आए ।
मिङ्लेक्/सर्वनाम	थिक्पाल्ला/एकवचन	आङ्गा तक चाड । खेने त:क केजइ ।	म भात खान्छु । तँ भात खान्छस् ।
	निपाल्ला/दुईवचन	आन्छि त: क आजासि । खेन्छि त: क केजासुइ ।	

	थक्पाल्ला/बहुवचन	आन्छिगे तः क चासिगे । खुने कुसाहा मेबेक् ।	हामीहरू भात खान्छौं । उसका छोरीहरू जान्छन् ।
लोसोक/विशेषण	थिक्पाल्ला	माक्ला मना पेक् । काप्पोबा मना मेबेक्नेन् ।	कालो मान्छे जान्छ । बुढो मान्छे जाँदैन ।
	निपाल्ला/दुईवचन	माक्ला मनासि पिच्छि । काप्पोबा मनासि मेबिच्छिन् ।	
	यक्पाल्ला/बहुवचन	माक्ला मनाहा मेबेक । काप्पोबा मनाहा मेबेक्नेन् ।	काला मान्छेहरू जान्छन् । बुढा मान्छेहरू जाँदैनन् ।

माथिको तालिकामा नेपालीमा दुई वचन व्यवस्था र लिम्बू भाषामा तिन वचन व्यवस्था रहेको प्रस्ट पारिएको छ । नेपाली भाषामा नामपद तथा सर्वनामपदका पछाडि 'हरू' प्रत्य जोड्दा बहुवचन हुने तथा लिम्बू भाषामा नामपद तथा सर्वनामपदका पछाडि सि (ŋ) जोड्दा द्विवचन र हाः (ɛ) जोड्दा बहुवचन हुन्छन् । त्यस्तै नेपालीमा कालो, बुढो जस्ता विशेषणमा काला, बुढा भएर आकारान्त भई वाक्य परिवर्तन भएको छ भने लिम्बू भाषामा क्रमशः माक्ला, काप्पोबासँगै विशेषणमा मना (मान्छे), मनासि (मान्छेहरू), मनाह (मान्छेहरू) को प्रयोग भएको छ ।

४.२.३ पुरुषका आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

अभिव्यक्तिमा संलग्न सहभागीको प्रवृत्तिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई पुरुष भनिन्छ । यो विशेषतः सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ । लिम्बू भाषामा पुरुषलाई 'मना' (ɲ) भनिन्छ । नेपालीमा जस्तै लिम्बू भाषामा पनि प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष रहेका

छन् । प्रथम पुरुषलाई तुम्मना (तुम्ना), द्वितीय पुरुषलाई लुम्मना (लुम्ना) र तृतीय पुरुषलाई वे: मना (वे:मना) भनिन्छ । जसको प्रयोग निम्नानुसार गरिन्छ :

तालिका नं. ३

पुरुषका आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

मना/पुरुष	लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
तुम्मना/प्रथम पुरुष	आङ्गा त:क चाड । आन्छि त:क आजासि । आन्छिगे त:क चासिगे ।	म भात खान्छु । हामी भात खान्छौं । (दुई जना) हामी भात खान्छौं । (धेरै जना)
लुम्मना/द्वितीय पुरुष	खेने त:क केज । खेन्छि त:क केजासि । खेनि त:क केजाम ।	तँ भात खान्छस् । तिमीहरू भात खान्छौं । (दुईजना) तिमीहरू भात खान्छौं । (धेरै)
वे:मना/तृतीय पुरुष	खुने त:क च । खुन्छि त:क चासु । खेन्हा त: क मेजा ।	ऊ भात खान्छ । उनीहरू भात खान्छन् (दुईजना) उनीहरू भात खान्छन् (धेरै जना)

उपर्युक्त तालिकामा प्रथम पुरुष हामी जनाउनलाई आन्छि, आनिगेको प्रयोग भएको छ । त्यस्तै द्वितीय पुरुष तँ, तिमी, तपाइँलाई खेनेले बुझाएको छ भने केज क्रियापदले खान्छस्, खान्छौं बुझाएको छ । तृतीय पुरुष खुने, खुन्छि, खेन्हाको प्रयोग गरिएको छ । यसरी वाक्यगठनमा कर्ता र क्रियापदलाई पुरुषले प्रभाव पार्दछ ।

४.२.४ आदरका आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

व्यक्तिको सामाजिक इज्जत र प्रतिष्ठालाई अभिव्यक्त गर्न प्रयोग गरिने सार्वनामिक रूपलाई आदर भनिन्छ । यो विशेषतः मानवीय प्रसङ्गमा व्यक्त हुन्छ । आदर द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषमा व्यक्त हुने गर्दछ । लिम्बू भाषामा आदरलाई थाबेड् (ठेँटे०) भनिन्छ । लिम्बू भाषामा थाबेड् (आदर) को प्रयोगलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ४

आदरका आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

थाबेड/आदर	लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
निम्न आदर	खेने आम्बे केज । आन्सा ते: ।	तँ आप खान्छस् । मेरो भाई आयो ।
मध्य आदर	खेने आम्बे केज । आम्भु ते: ।	तिमी आँप खान्छौ । दाजु आउनुभयो ।
उच्च आदर	खेने हिम्ओ केबे । आम्बा निसामहिम पे ।	तपाईं घर जानुभयो । मेरो बुवा विद्यालय जानुभयो ।

माथिको तालिकाअनुसार नेपाली भाषामा कर्ताको आदरको तहअनुसार क्रियाको आदर तहमा प्रभाव पारी क्रियापद परिवर्तन हुन्छ भने लिम्बू भाषामा कर्ताको आदरले क्रियापदमा प्रभाव पार्दैन । माथि नेपाली भाषाको त/तिमी/तपाईं को प्रयोगसँगै क्रमशः खान्छेस्/खान्छौ/जानुभयो क्रियापदको प्रयोग भएको छ । यसले कर्ताको आदरअनुसार क्रियापदमा प्रभाव पारेको देखिन्छ । त्यस्तै लिम्बू भाषाको खेने (तँ/तिमी/तपाईं) मा ते: (आयो/आउनुभयो) केज (खान्छेस्/खानुभयो) जस्ता क्रियापद प्रयोग गरिएको छ । यसर्थ लिम्बू भाषामा कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग भए पनि कर्ताको आदरअनुसार क्रियापदमा फरक नआउने साथै निम्नआदरदेखि उच्च आदरसम्म एउटै क्रियापदमा रूपको प्रयोग भएकोले लिम्बू भाषामा नेपाली भाषामा जस्तो आदरसङ्गति पाइँदैन ।

४.२.५ कालका आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

क्रियाको कार्यव्यापारसँग सम्बन्धित समयलाई काल भनिन्छ । क्रियाद्वारा घटित हुने समय विशेष जनाउने व्याकरणिक कोटि काल हो । नेपाली भाषामा परम्परागत व्याकरणअनुसार भूतकाल, वर्तमान काल र भविष्यत् काल गरी तीन प्रकारका काल छन् । लिम्बू भाषामा काललाई येम (ङेय) भनिन्छ । लिम्बू भाषामा पेयेम (०१ङेय) (भूतकाल) र मेन्पेयेम (ये००१ङेय) (अभूत काल) गरी दुई प्रकारका काल छन् जसको प्रयोगलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. ५
कालका आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

येम/काल	लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
पेयेम /भूतकाल	आङ्गा तःक चाङ् । आन्छिगे तःक चेसिगे । आनिगे तःक चाम्बे । खेने तःक केज । खुने तःक च ।	मैले भात खाएँ । हामीले भात खायौँ । (दुईजना) हामीले भात खायौँ । (धेरै जना) तिमीले भात खायौँ । उसले भात खायो ।
मेन्पेयेम्/अभूतकाल	आङ्गा तःक चाङ् । आन्छिगे तःक चासुगे । आनिगे तःक चाम्बेर पाच्छिगे । खेने तःक केजआङ् केवा ।	म भात खान्छु । हामी भात खान्छौँ । (दुईजना) हामी (धेरैजना) भात खाँदैछौँ । तिमीले भात खाएका छौ ।

माथिको तालिकामा नेपाली भाषामा खाएँ/खायौँ/खायौ/खायो क्रियापद क्रमशः मैले/हामीले/तिमीले/उसले कर्ता अनुसार प्रयोग भएको छ । लिम्बू भाषामा कर्ता आङ्गा/आनिगे, आन्छिगे/खेने/खुने सँग क्रमशः चाङ्/चाम्बे/केज/च क्रियापदको प्रयोग भई भूतकालको बोध गराएको छ । त्यस्तै अभूत कालमा नेपाली भाषामा कर्ता म, हामी, तिमी सँगै खान्छु, खान्छौँ, खाँदैछौँ, खाएको छौ क्रियापदको प्रयोग भएको छ भने लिम्बू भाषामा आङ्गा, आन्छिगे, आनिगे, खेने कर्तामा चाङ्, चासर्ग, चाम्बेर पच्छिगे, केजआङ् केवा क्रियापदको प्रयोग भएको छ । यसर्थ लिम्बू भाषामा भूतकाल र अभूतकाल गरी २ किसिमको काल व्यवस्था रहेको छ । लिम्बू भाषामा वर्तमान काल र भविष्यत्कालको समिश्रण अभूत कालमा पाइन्छ ।

४.२.६ पक्षका आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

पक्ष भन्नाले खास समयभित्रको निश्चित विन्दुलाई जनाउने क्रियाको अवस्थालाई जनाउँदछ । पक्षले खास कालको परिवेशभित्र क्रियाका कार्यको प्रकृति र वितरणलाई जनाउँदछ । त्यसैले यसबाट क्रियाका विभिन्न अवस्था र चरणहरू व्यक्त हुन्छन् । नेपाली

भाषामा सामान्यतः कालका अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त पक्षहरू पाइन्छन् । लिम्बू भाषामा पक्षलाई येम्लेप (꠫꠵꠵꠵) भनिन्छ । लिम्बू भाषामा एककुबे (꠫꠵꠵꠵꠵) (सामान्यार्थ), मेन्कुलुन् (꠫꠵꠵꠵꠵) (अपूर्ण), कुलुन् (꠫꠵꠵꠵) (पूर्ण) र मेन्निबे (꠫꠵꠵꠵꠵) (अज्ञात) गरी ४ वटा पक्षहरू रहेका छन् । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

४.२.६.१ सामान्य पक्ष

सामान्य पक्षले काल विशेषमा क्रियाको सामान्य कार्यव्यापारको बोध गराउँदछ । यसलाई लिम्बू भाषामा एककुबे (꠫꠵꠵꠵꠵) लिम्बू भाषामा सामान्य पक्षको प्रयोगलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ६ सामान्य पक्ष

एककुबे/सामान्य पक्ष	
लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
आङ्गा तः क चाङ् ।	म भात खान्छु ।
आङ्गा तःक चाङ् ।	मैले भात खाएँ ।
आङ्गा पेक्ए ।	म जान्छु ।
आङ्गा पेगाङ् ।	म गएँ ।

नेपाली भाषामा सामान्य पक्षमा क्रियाको सामान्य रूप धातुमा छ, एँ, छु, एँ जस्ता प्रत्ययको प्रयोग भई सामान्य पक्षको बोध गराएको पाइन्छ । लिम्बू भाषामा मूल क्रियाको रूपमा चामा (खानु) बाट चाङः त्यस्तै पेक (जान्छ) बाट पेक्ए, पेगाङ कर्ताअनुसार क्रियापदको प्रयोग भई सामान्य पक्षको बोध गराएको पाइन्छ ।

४.२.६.२ अपूर्ण पक्ष

अपूर्ण पक्षलाई लिम्बू भाषामा 'मेन्कुलुन्' (꠫꠵꠵꠵꠵) भनिन्छ । अपूर्ण पक्षले काल विशेषमा क्रियाको कार्य व्यापार सुरु भएर समाप्त नभएको अथवा चालु रहेको अवस्था भन्ने बुझाउँछ । पूर्ण नभएको तर निरन्तरता जनाउने पक्षलाई अपूर्ण पक्ष भनिन्छ । लिम्बू भाषामा अपूर्ण पक्षको प्रयोग निम्नानुसार हुने गर्दछ :

तालिका नं. ७

अपूर्ण पक्ष

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
खेने तःक केजर केबत् ।	तिमी भात खाँदै छौ ।
खेने तःक केजर केबच्छे ।	तिमी भात खाँदै थियौ ।
खेने तःक केजर केबत् ।	तिमी भात खाँदै हुनेछौ ।
खुन्छि तःक चानु पच्छि ।	उनीहरू भात खाँदै छन् ।

नेपाली भाषामा दै छौ, दै थियौ, दै हुनेछौ, दै छन् ले अपूर्ण पक्षको बोध गराएको छ भने लिम्बू भाषामा क्रमशः केजर केबत्, केजर केबच्छे, केजर केबत् र चानु पच्छिले अपूर्ण पक्षको बोध गराएको पाइन्छ । लिम्बू भाषामा सबै कालका अपूर्णता जनाउनका मूल क्रियामा 'ल', 'र', 'नु' जस्ता प्रत्यय लाग्दछ ।

४.२.६.३ पूर्ण पक्ष

पूर्ण पक्षले काल विशेषमा क्रियाको कार्यव्यापार पूरा भइसकेको अवस्था भन्ने बुझाउँछ । वर्तमान समयमा क्रियाले सङ्केत गरेको काम पूरा भएको जनाउने पक्ष पूर्ण पक्ष हो । पूर्ण पक्षलाई लिम्बू भाषामा 'कुलुन्' (कुलुं) भनिन्छ । लिम्बू भाषामा यसको प्रयोगलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. ८

पूर्ण पक्ष

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
आङ्गा तःक चाडआड वाए ।	मैले भात खाएको छु ।
आङ्गा तःक चाडआड वयाड ।	मैले भात खाएको थिएँ ।
आनिगे तःक चाम्बेआड वयिगेः ।	हामीले भात खाएका छौँ ।
खुनेः तःक च आड वा ।	उसले भात खाएको छ ।

माथिको तालिका नेपाली भाषामा धातुमा एको, एका प्रत्ययको प्रयोग गरी पूर्ण पक्षको बोध भएको छ भने लिम्बू भाषामा पूर्ण पक्ष हुन 'आड' प्रत्ययको प्रयोग गरिएको छ ।

यसरी नेपाली भाषामा एको/एका/एकी प्रत्यय तिनवटै कालमा प्रयोग गरी पूर्ण पक्षको सङ्केत गरिएको पाइन्छ भने लिम्बू भाषामा 'आड' रूपको प्रयोग भएको पाइन्छ। नेपालीमा वचन र लिङ्ग अनुसार फरक सङ्केतको प्रयोग भएको पाइन्छ। जस्तै: पुलिङ्ग एकवचनमा 'एका' स्त्रीलिङ्ग एकवचनमा 'एकी' तथा बहुवचनमा 'एका' को प्रयोग पाइन्छ। लिम्बू भाषामा वचन र लिङ्गअनुसार फरक सङ्केतको प्रयोग नगरी एउटै रूप 'आड' ले पूर्ण पक्षको बोध गराउँदछ।

४.२.६.४ अज्ञात पक्ष

पहिले थाहा नभई पछि मात्र थाहा भएको क्रियाको अवस्था जनाउनेलाई अज्ञात पक्ष भनिन्छ। यसलाई लिम्बू भाषामा मेन्निबे (ये०ई०ट०) भनिन्छ। अज्ञात परिस्थितिको निश्चय जानिनु नै अज्ञात पक्षको विशेषता मानिन्छ। लिम्बू भाषामा यसको प्रयोगलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. ९

अज्ञात पक्ष

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
खुने यरिक निरुन्छ।	उसले धेरै पढेछ।
खुने केडेरन्छ।	ऊ लडेछ।
खुन्छ पेसिरन्छ।	उनीहरू गएछन्। (दुई जना)
खुनि मेबेरन्छ।	उनीहरू गएछन्। (धेरै जना)

लिम्बू भाषामा अज्ञात पक्ष व्यक्त गर्न क्रियामा 'रन्छ' प्रत्यय लाग्दछ।

४.२.७ भावको आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्ति जनाउने कोटिलाई भाव भनिन्छ। भाषामा प्रयोग गर्ने व्यक्तिको मनोभाव वा मनसायलाई बुझाउँदा फेरिने क्रियाका रूप नै भाव हो। भावलाई लिम्बू भाषामा वानाम् (पैँय) भनिन्छ। लिम्बू भाषामा भावको प्रयोगलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

४.२.७.१ सामान्यार्थ

क्रियापदबाट वाक्यको सामान्य अवधारणा मात्र बुझाउनुलाई सामान्यार्थ भनिन्छ ।
लिम्बू भाषामा सामान्यार्थलाई निधाम्बे (ꣳꣳꣳꣳꣳꣳ) भनिन्छ ।

तालिका नं. १०

सामान्यार्थ

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
तान्छोहाड हिम्ओ पेक ।	तान्छोहाड घर जान्छ ।
तान्छोहाड हिम्ओ पेगे ।	तान्छोहाड घर गयो ।
तान्छोहाड हिम्ओ पेक् ।	तान्छोहाड घर जाने छ ।

माथिको तालिकामा देखाए अनुसार नेपाली भाषामा सामान्यार्थ भाव बुझाउन जान्छ, गयो, जानेछ क्रियाको प्रयोग भएको छ भने लिम्बू भाषामा पेक, पेगे र पेक् क्रियाको प्रयोग भएको छ । यसरी नेपाली भाषामा जस्तै लिम्बू भाषामा पनि सामान्यार्थ भाव व्यवस्था रहेको छ ।

४.२.७.२ इच्छार्थ

लिम्बू भाषामा इच्छार्थलाई इप्पे (ꣳꣳꣳꣳꣳꣳ) भनिन्छ । वाक्यमा व्यक्त कुराप्रति वक्ताको इच्छा वा प्रार्थना बुझाउनु वा इच्छाको भाव जनाउनुलाई इच्छार्थ भनिन्छ । यसमा आज्ञार्थको भन्दा कमजोर रूपको आदेश हुन्छ । इच्छार्थ तीनै पुरुषमा व्यक्त हुन सक्छ तर क्रियापदका रूपहरू फरक हुन सक्छन् । लिम्बू भाषामा इच्छार्थको प्रयोगलाई निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ११

इच्छार्थ

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
नुस्सा हिम्ओ पेक्ल ।	भाई घर जाओस् ।
सुम्निमारे तःक चर ।	सुम्निमाले भात खाओस् ।
आनि यान हेक्से आबेक्ल ।	हामी घाँस काट्न जाऔँ ।
खेने हिम्ओ केबेक्ल ।	तँ घर गएस् ।

माथिको तालिकामा नेपाली भाषाका जाओस्, खाओस्, जाओँ, गएस् जस्ता इच्छार्थक क्रिया प्रयोग भएको छ । त्यस्तै लिम्बू भाषामा त्यही क्रियापदहरू पेक्ल, चर, आबेक्ल, केबेक्ल प्रयोग भएको छ । यसर्थ लिम्बू भाषामा इच्छार्थ जनाउनका लागि क्रियामा र, ल, आ, ए प्रत्यय लागेर आउँछ ।

४.२.७.३ आज्ञार्थ

आज्ञार्थलाई लिम्बू भाषामा इडजाडवे (झी.ङी.ढी) भनिन्छ । वाक्यको क्रियापदबाट आज्ञा, आदेश, अनुरोध, निम्तो आदिका भाव जनाउनुलाई आज्ञार्थ भनिन्छ । आज्ञार्थले वक्ताको उपस्थितिमा श्रोताको कार्यव्यापार सम्पन्न हुने आज्ञाको भाव बुझाउँछ । लिम्बू भाषामा आज्ञार्थको प्रयोगलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १२

आज्ञार्थ

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
खेने हिम्ओ पेगे ।	तँ घर जा ।
खेन्छि हिम्ओ पेसे ।	तिमीहरू घर जाओ । (दुई जना)
खेने कत्ना फेरे ।	तपाईं यहाँ आउनुहोस् ।
खेनि पेगाम्मे ।	तपाईंहरू जानुहोस् ।

माथिको तालिकामा नेपाली भाषाको जा, जाओ, आउनुहोस्, जानुहोस्ले आज्ञार्थ भाव व्यक्त गरेको छ भने लिम्बू भाषामा पेगे, पेसे, फेरे, पेगाम्मे आदि क्रियाले आज्ञार्थ भाव प्रकट गरेको छ । यसर्थ नेपाली भाषामा जस्तै लिम्बू भाषामा पनि आज्ञार्थ व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

४.२.८ वाच्यको आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

वाक्यमा कर्ता, कर्म वा भाव मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ । वाच्यलाई लिम्बू भाषामा पाम्मेबो (ढी.ङी.ढी) भनिन्छ । वाच्य मुख्यतः क्रियासँग सम्बन्धित भएर व्यक्त हुन्छ । नेपाली भाषाको व्याकरण व्यवस्थामा कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य गरी ३ किसिमका वाच्य रहेको छ भने लिम्बू भाषाको व्याकरण व्यवस्थामा कर्तृवाच्य र कर्मवाच्यको मात्र व्यवस्था रहेको पाइन्छ । जसको प्रयोगलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १३
वाच्यको आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययन

वाच्य	लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
कर्तृवाच्य	मिराकरे पुईन तेम्सु । मनारे सिङ्ङिन चेप्टु । खुने तेत् चाक्सु ।	मिराकले चरा समात्यो । मानिसले दाउरा काट्यो । उसले लुगा लगायो ।
भाववाच्य		भोलि मामाघर गइनेछ । भात खाइन्छ । गाउँबाट कहिले आइयो ।
कर्मवाच्य	आङ्गालाम्बा चा चामापोड । मुक्कुमलाम्बा खेने केअुतेबा ।	मद्वारा भात खाइन्छ । मुक्कुमद्वारा तिमी बोलाइयो ।

कर्ता, कर्म र भावमध्ये कुनै एकलाई लक्षित गरी सोही अनुसार व्यक्त गरिएको कथनलाई वाच्य भनिन्छ । वाच्य लिम्बू भाषा र नेपाली भाषा दुबै भाषाका व्याकरणिक कोटिमा रहेको व्यवस्था हो । नेपाली भाषामा कर्तृ, कर्म र भाव गरी ३ किसिमका वाच्य पाइन्छन् भने लिम्बू भाषामा भाववाच्य बाहेकका कर्तृवाच्य र कर्मवाच्यको व्यवस्था रहेको छ ।

अध्याय पाँच

लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरूको सङ्कलन

अन्य भाषाका जस्तै लिम्बू भाषाको पनि शब्दभण्डार रहेको छ । उक्त शब्दभण्डारलाई सशक्त बनाइ प्रयोग भइरहेका शब्दहरूलाई यथास्थानमा राख्न तथा लोप अवस्थामा रहेका शब्दहरूलाई पुनः जीवित राख्न लिम्बू भाषाको आधारभूत शब्दहरूको सङ्कलन गरिएको छ । ती शब्दहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

५.१ सजीव वस्तु जनाउने शब्दहरू

जीवन भएको, प्राणधारी, जीवित वस्तुलाई सजीव वस्तु भनिन्छ । लिम्बू भाषाका सजीव वस्तु र तिनको अर्थलाई नेपालीमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १४

सजीव वस्तु जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
मना	मान्छे
मेन्दा	बाखा
सावेत्	भैंसी
वाः	कुखुरा
पोत्लाडवा	हाँस
फाक्	सुँगुर
भेल्लुक	भेडा
कोचो	कुकुर
मेयड	बिरालो
सबा	बाँदर
सुबा	मुसा

५.२ पन्छी जनाउने केही शब्दहरू

हावामा उड्ने सजीव प्राणीलाई पन्छी भनिन्छ । पन्छी घरपालुवा तथा जङ्गली गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । लिम्बू भाषामा पन्छी जनाउने शब्द तथा नेपाली भाषामा त्यसको अर्थ निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १५

पन्छी जनाउने केही शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
वा	कुखुरा
पोत्लाड्वा	हाँस
पेरेवा	परेवा
फिक्चो	चील
काक्वा	काग
केका	सुगा
तिक्वा	कालिज
सेल्लोक्वा	न्याउली
पुतुक्क	ढुकुर
फक्तिम्बा	उल्लु
सिजोवेत	गौँथली

५.३ कीटपतङ्ग जीवलाई जनाउने शब्दहरू

कीटपतङ्गलाई अर्को शब्दमा किराफट्याङ्गा पनि भन्न सकिन्छ । यो विशेषत वातावरण वरपरका वनजङ्गल, जमिन, जल, हावा आदि ठाउँमा पाइन्छ । लिम्बू भाषाका कीटपतङ्ग जनाउने शब्द र त्यसको नेपाली भाषामा अर्थ यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १६

कीटपतङ्ग जीवलाई जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
सिक्चो	कमिला
सिक्चा	भिँगा
लाक्फे	जुका
कित्थक	उपियाँ
इवाबा	भमरा
सक्वा	मौरी
खेबक	गँगटा
तना	गड्यौला

५.४ तरकारी फलफूललाई जनाउने शब्दहरू

सागपात, गेडागुडी, कन्दमुल आदि तथा रुख, बोट, लहरामा लाग्ने दान, वनस्पतिबाट प्राप्त हुने फललाई फलफुल भनिन्छ । केही फलफूलको नाम लिम्बू भाषामा र त्यसको अर्थलाई नेपाली भाषामा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १७

तरकारी फलफूललाई जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
सोत्ल	उखु
ते:लासे	केरा
मच्ची	खुर्सानी

याक्को	फर्सी
पञ्जी:	काँक्रा
माक्खो	लसुन
हाम्वेक	अदुवा
नुधि	साग
खाम्से	आलु
लाभक	मुला
खम्ब्रेक	आरु
पेना	कोदो
या	धान

५.५ फूललाई जनाउने शब्दहरू

बोटविरुवामा देखिने कोमल रूप, फर्केको कोपिला, पुष्प, कुसुम नै फूल हुन् । लिम्बू भाषाका केही फूलसम्बन्धी शब्दहरू तिनको नेपाली अर्थलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १८

फूललाई जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
थोक्फेत्ला	लालीगुराँस
चोग्रेवा	सयपत्री
मोत्फुङ्	गुलाब
सुमजिरी	कमल

हेत्लाफूड	लालुपाते फूल
माकुम्माफुड	मखमली फूल
चमेनाफुड	चमेली फूल

५.६ घरायसी सामग्री जनाउने शब्दहरू

घररिभत्र वा घरको कामका लागि प्रयोग हुने सामग्रीहरू घरायसी सामग्री हुन् ।
लिम्बू भाषाका केही घरायसी सामग्रीलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १९

घरायसी सामग्री जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
मिहात्लुड	अगेना
मि	आगो
खप्पे	भाँडा
फेजा	खुकुरी
काच्या	हाँसिया
तःदि	बन्चरो
काड	कोदालो
थडगा	डोको
खाप्नाम	नाम्लो
ताम्दुखे	कुच्यो
खोरे	बटुका
वाफे	खुर्पा
ते	लुगा

५.७ तरल पदार्थ जनाउने शब्दहरू

केही तरल पदार्थ जनाउने शब्दलाई लिम्बू भाषामा र त्यसको अर्थलाई नेपाली भाषामा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. २०

तरल पदार्थ जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
निगे	तेल
सिजङ्वा	रक्सी
च्वा	पानी
थी	जाँड
पित्तु	दुध

५.८ लिम्बू भाषाका प्राकृतिक स्रोत साधन जनाउने शब्दहरू

प्रकृतिबाट निरन्तर रूपमा प्राप्त गरिने वस्तुहरूको स्रोतलाई प्राकृतिक स्रोत भनिन्छ । लिम्बू भाषाका प्राकृतिक स्रोत साधन चिनाउने शब्दहरूलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. २१

लिम्बू भाषाका प्राकृतिक स्रोत साधन जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
नाम	सूर्य
लाबा	जून
ताङ्साङ	आकाश
खेसेबा	तारा

च्वा	पानी
खाम्	माटो
वाहित्	वर्षा
सुरुतिन्	हावा
लुड	ढुङ्गा
सिङ्	रुख
ताम्भुङ्ना	जङ्गल

५.९ रुखलाई जनाउने शब्दहरू

जमिनका सतह मुनिसम्म जरा गाडेर बस्ने बनस्पतिलाई रुख भनिन्छ । केही रुखहरूलाई लिम्बू भाषामा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. २२

रुखलाई जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
सिगाप्	कटुस
यङ्सीङ्बा	चिलाउने
आम्बे	आँप
आङ्	सल्ला
फा	बाँस
साङ्सीङ	धुपी
चाम्बु	जमुना
सिलिखम	शिरीष
पराँसि	बर
लसोसी	पिपल

५.१० घर, भवन जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषामा घर तथा भवन जनाउने शब्दहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. २३
घर, भवन जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
हिम	घर
निसामहिम	विद्यालय
माङ्हिम	मन्दिर
इत्हिम	पाटीपौवा
यक्मा	गोठ
लुङ्धाक	पर्खाल

५.११ शरीरका अङ्ग जनाउने शब्दहरू

मानव शरीरका विभिन्न भागहरू अङ्ग हुन् । शरीरका विभिन्न अङ्गहरू जनाउने शब्दलाई लिम्बू भाषामा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. २४
शरीरका अङ्ग जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
मिक्	आँखा
थिगेक्	टाउको

लुङ्मा	कलेजो
नेबो	नाक
नेक्खो	कान
हुक	हात
लाङ्	खुट्टा
सापोक्	पेट
थक्	शरीर
मुरा	मुख
लेस्सो	जिब्रो

५.१२ नातासम्बन्ध जनाउने शब्दहरू

घरपरिवार, छरछिमेक, आफन्तजन अथवा एक अर्कालाई बोलाउँदा प्रयोग गरिने शब्दहरू नातासम्बन्ध जनाउने शब्द हो । लिम्बू भाषाका केही नातासम्बन्ध जनाउने शब्दलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. २५

नातासम्बन्ध जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
मम्मा	आमा
पाप्पा	बुबा
थेबा	बाजे
युमा	बोजु

तुम्बा	ठुलाबा
तुम्मा	ठूलीआमा
फडा	काका
सुमा	काकी
न्या	फुपू
क्वा:	फुपाजू
चुम	साथी
नुसा	भाईबहिनी
पाङ्गली	बुहारी
पाङ्गमे	ज्वाइँ
नाक्पा	भतिजो
नाक्मा	भतिजी

५.१३ रङ जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषाका रङ जनाउने शब्दहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. २६

रङ जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
कुभरा	सेतो
कुहेत्ला	रातो
कुमाक्ला	कालो
फिङ्ला	नीलो

अम्ला	पहेलो
माक्कुम्बा	खैरो
कुसुम्ला	बैजनी
खाम्फुल्ला	गुलाबी
सरेक्पा	हरियो

५.१४ समय जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषाका केही समय जनाउने शब्दहरू निम्नानुसार छन् :

तालिका नं. २७

समय जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
एन्	आज
तान्दिक्	भोलि
अछिन्दान्	पर्सि
आन्छेन्	हिजो
उन्छोन्	अस्ति
आक्खो	भरे
युन्छिक	साँभ
सेन्दिक्	राति

५.१५ महिना जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषामा महिनाको सुरुवात माघ बाट हुन्छ । लिम्बूहरूले माघ महिनालाई नयाँ वर्षको रूपमा मनाइन्छन् । लिम्बू भाषाका महिला जनाउने शब्दहरू यसप्रकार छन् :

तालिका नं. २८

महिना जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
कक्फेक्वा	माघ
साप्फेक्वा	फागुन
चेरेङ्नाम्	चैत
थेरेङ्नाम्	बैशाख
काप्मेप्पा	जेठ
थक्मेप्पा	असार
सिसेक्पा	साउन
थेसेक्पा	भदौ
सिसिक्रो	असोज
थुसेकरो	कात्तिक
सेन्छेङ्ला	मंसिर
सिसेक्ला	पुष

५.१६ बार जनाउने शब्दहरू

बार जनाउने शब्दहरूलाई लिम्बू भाषामा निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. २९

बार जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
तेनेबा	आइतबार
फोराबा	सोमबार
मिक्हाड्बा	मङ्गलबार
खेक्सुबा	बुधबार
कुरूप्पा	विहीबार
फेसुप्पा	शुक्रबार
सेन्छेड्बा	शनिबार

५.१७ दिशा जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषाको दिशा जनाउने शब्दहरू निम्नानुसार छन् :

तालिका नं. ३०

दिशा जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
नाम्पोत् पिसाड्	पूर्व दिशा

नाम्धा पिसाङ्	पश्चिम दिशा
थागेन् पिसाङ्	उत्तर दिशा
लाम्गेत् पिसाङ्	दक्षिण दिशा

५.१८ ऋतु जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषामा ऋतु जनाउने आफ्नै मौलिक शब्दहरू रहेका छन् । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. ३१

ऋतु जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
फुङ्वान्मा	वसन्त ऋतु
हाङ्वान्मा	ग्रीष्म ऋतु
वागेक्वान्मा	वर्षा ऋतु
तङ्वान्मा	शरद ऋतु
सेन्वान्मा	हेमन्त ऋतु
चुङ्वान्मा	शिशिर ऋतु

५.१९ अङ्क जनाउने शब्दहरू

लिम्बू भाषाका अङ्क जनाउने १ देखि दशसम्मका शब्दहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. ३२

अङ्क जनाउने शब्दहरू

	लिम्बू भाषा	नेपाली भाषा
0	होप्	०
७	थिक्	१
१	नेत्	२
5	सुम्	३
X	लि	४
८	डा	५
६	तुक्	६
४	नु	७
V	येत्	८
7	फाङ्	९
७0	थिबोड	१०

माथि प्रस्तुत गरिएका शब्दहरू लिम्बू भाषामा प्रचलित सामाजिक, भौतिक, मानवीय, अमानवीय, सजीव, निर्जीव आदि विभिन्न क्षेत्रबाट लिइएको छ । लिम्बू भाषामा भएका विविध शब्दहरू मौलिक किसिमका छन् । मौलिकताका कारण लिम्बू भाषाका शब्दहरूको नेपाली भाषाका शब्दसँग एकरूपता पाइँदैन । यी शब्दहरू लिम्बू समुदायमा प्रचलित शब्द हुन् । लिम्बू भाषाका वास्तविक तथा जातिगत पहिचान बोकेको यी शब्दहरू आफ्नो छुट्टै विशेषता रहेको छ । लिम्बू शब्दभण्डारमा यस्ता विभिन्न आधारभूत शब्दहरू रहेका छन् । यस अध्ययनमा ती सम्पूर्ण शब्दहरूलाई समेट्न नसकिए तापनि भाषाको खोज, अनुसन्धान तथा सामग्री सङ्कलन गरेर लिम्बू समुदायमा प्रचलित केही शब्दहरूलाई यस अध्ययनमा समेटिएको छ ।

अध्याय छ

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

६.१ सारांश

भाषा व्यक्तिको भावना, विचार अनुभव र अनुभूति व्यक्त गर्ने सबैभन्दा प्रभावकारी माध्यम हो । नेपाल एक बहुभाषिक मुलुक हो । यहाँ बोलिने विभिन्न भाषाहरूमध्ये लिम्बू भाषा पनि एक हो । प्रस्तुत शोध 'लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन' शीर्षकमा तयार पारिएको छ ।

'लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन' शीर्षकमा तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्रको उद्देश्य लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन गर्नु र लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरू सङ्कलन गर्नु रहेको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा छ, अध्यायहरू रहेका छन् । पहिलो अध्यायमा पृष्ठभूमि, समस्याकथन, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता, अध्ययनको परिसीमा र शोधपत्रको रूपरेखा रहेको छ । दोस्रो अध्यायमा पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक अवधारणा रहेको छ । पूर्वकार्यको पुनरावलोकनअन्तर्गत पुस्तक समीक्षा र शोध समीक्षा गरिएको छ भने सैद्धान्तिक अवधारणाअन्तर्गत भाषाको परिचय, व्याकरणात्मक कोटिहरू, लिम्बू जाति, लिम्बू भाषाको परिचय, लिम्बू वर्णमाला, लिम्बू भाषा परिवार र भाषिका आदिलाई प्रस्तुत गरिएको छ । तेस्रो अध्यायमा अध्ययन विधि, अध्ययन प्रक्रिया, सामग्री सङ्कलनका स्रोत, सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया रहेको छ । चौथो अध्याय व्याख्या तथा विश्लेषण रहेको छ, जसअन्तर्गत व्याकरणको परिचय र व्याकरणिक कोटि (लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य) का आधारमा लिम्बू भाषाको अध्ययनलाई समावेश गरिएको छ । अध्याय पाँचमा लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरूको सङ्कलन रहेको छ । जसअन्तर्गत १९ वटा उपशीर्षकमा लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरूको सङ्कलन गरिएको छ । त्यस्तै अध्याय छ मा सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता समावेश गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययन सर्वेक्षण विधि, पुस्तकालय अध्ययन, तुलनात्मक अध्ययन गरी प्राथमिक तथा द्वितीयक स्रोतको प्रयोग गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनको मुख्य केन्द्र तेह्रथुम जिल्लाको म्याङ्लुङ नगरपालिकालाई लिइएको छ । तिनै क्षेत्रका लिम्बू

समुदायमा गई उनीहरूले प्रयोग गर्ने शब्दहरू सङ्कलनका साथै व्याकरणिक कोटिको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

नेपालमा बसोबास गर्ने लिम्बू जातिको आफ्नो छुट्टै भाषा र लिपि रहेको छ । लिम्बू जातिले बोल्ने भाषालाई लिम्बु भाषा भनिन्छ । यो भाषा 'सिरिजङ्गा' लिपिमा लेखिन्छ । लिम्बू भाषाको आफ्नो छुट्टै व्याकरण व्यवस्था रहेको छ । यस भाषामा विभिन्न व्याकरणका पुस्तकहरू, शब्दकोशहरूका साथै साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशित छन् ।

६.२ निष्कर्ष

भाषा एक व्यक्तिको विचारलाई अर्को व्यक्तिसम्म पुऱ्याउने माध्यम हो । भाषाद्वारा नै एक व्यक्तिको भाव अन्य व्यक्तिहरू समक्ष प्रकट हुन्छ । नेपाल भाषिक बाहुल्यता भएको देश हो । यी विविध भाषाहरूमध्येको एक सर्वप्राचीन भाषा लिम्बू हो । यो भाषा पूर्वी जिल्लाहरूमा बढी मात्रामा बोलिन्छन् ।

लिम्बू र नेपाली भाषा विषम पारिवारिक भाषा हुन् । लिम्बू भाषा नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषा परिवारमध्ये भोटबर्मेली भाषापरिवारअन्तर्गत पर्ने भाषा हो । प्रत्येक भाषाको आफ्नो छुट्टै भाषिक विशेषता र व्याकरण व्यवस्था रहेको हुन्छ । लिम्बू भाषाको आफ्नो छुट्टै स्वरूप, विशेषता र व्याकरण व्यवस्था रहेको छ । लिम्बू भाषाको लिपिलाई 'सिरिजङ्गा' लिपि भनिन्छ । भौगोलिक अवस्थाअनुसार लिम्बू भाषाको विभिन्न उपभाषिका रहेको पाइन्छ । स्थानपिच्छे, फरक फरक भाषाहरू प्रयोग गरिए तापनि पाँचथरे भाषालाई लिम्बू भाषाको मानक रूप मानिएको छ ।

नेपालमा लिम्बू जातिहरू १.४३ प्रतिशत रहेको छ भने मातृभाषाको रूपमा लिम्बू भाषाको प्रयोग १.२९ प्रतिशतले गरेको पाइन्छ । नेपालको पूर्वी पहाडी भाग मेची र कोशी अञ्चलमा मुख्य रूपमा बोलिने यो भाषा हाल नेपालका विभिन्न स्थानमा साथै देशबाहिरका विभिन्न स्थानमा बोलिन्छ । यस भाषाका फेदाप्ये, पाँचथरे, तमरखोले र छथरे गरी चार उपभाषिका पाइन्छन् । यी मध्ये फेदाप्ये, पाँचथरे र तमरखोले भाषिकाबिच एकरूपता पाइन्छ भने छथरे भाषिका केही कठिन र फरक भए पनि छथरे भाषीले पाँचथरे भाषा सजिलै बुझ्न सक्छन् । 'लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन तथा विश्लेषण गर्दा प्राप्त भएको निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- अन्य भाषामा जस्तै लिम्बू भाषाको आफ्नै व्याकरण व्यवस्था रहेको छ ।
- लिम्बू भाषामा एकवचन, द्विवचन र बहुवचन गरी तीन प्रकारका वचन व्यवस्था रहेको छ ।
- लिङ्ग व्यवस्था नेपाली भाषा र लिम्बू भाषामा समान रहेका छन् तर नेपाली भाषामा लिङ्गमा हुने परिवर्तनले क्रियापदमा परिवर्तन हुन्छ भने लिम्बू भाषामा लिङ्गमा आउने परिवर्तनले क्रियापदमा कुनै परिवर्तन हुँदैन ।
- नेपाली भाषामा जस्तै लिम्बू भाषामा पनि तीन प्रकारको पुरुष व्यवस्था रहेको छ र सर्वनामअनुसार क्रियाको भिन्न भिन्न रूपको प्रयोग पाइन्छ ।
- आदर सङ्गति लिम्बू भाषामा नेपाली भाषाको जस्तो पाइँदैन ।
- लिम्बू भाषामा भूतकाल र अभूत काल गरी दुई किसिमको काल व्यवस्था रहेको छ ।
- सामान्य, पूर्ण, अपूर्ण र अज्ञात गरी ४ किसिमका पक्ष व्यवस्था लिम्बू व्याकरणमा रहेको छ ।
- सामान्य इच्छार्थ र आज्ञार्थ गरी तीन किसिमका भाव व्यवस्था रहेको छ ।
- लिम्बू भाषामा कर्तृवाच्य र कर्मवाच्यको मात्र व्यवस्था पाइन्छ भने भाववाच्यको व्यवस्था लिम्बू व्याकरणमा पाइँदैन ।
- लिम्बू भाषाको आफ्नै मौलिक शब्दहरू रहेका छन् । लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरूमा दैनिक जीवनमा प्रयोग गरिने शब्दहरू रहेका छन् । ती शब्दहरूले आफ्नो छुट्टै पहिचान र अस्तित्व बोकेको छ, जसले लिम्बू भाषाको आफ्नोपन झल्काएको छ ।
- लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दहरू अत्यन्तै मौलिक भएकाले नेपाली भाषासँग मिल्दैन ।

६.३ उपयोगिता

नेपालका विभिन्न भाषा परिवारमध्ये भोटबर्मेली भाषा परिवारअन्तर्गत लिम्बू भाषा पर्दछ । नेपालमा बसोबास गर्ने एक छुट्टै जातीय पहिचान भएको लिम्बू जातिले बोल्ने भाषा लिम्बू भाषा हो । भाषाको अध्ययन गर्नु भनेको भाषाको संरक्षण गर्नु हो । भाषाको अध्ययन अनुसन्धानबाट भाषासम्बन्धी ज्ञान प्राप्त हुनुका साथै भाषालाई लोप हुन तथा भाषिक अपक्षय हुनबाट जोगाउन सहयोग पुग्दछ । भाषाको व्याकरण व्यवस्था अथवा व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययनले भाषाको संरक्षण, संवर्द्धन र विकासमा टेवा पुऱ्याउनुका साथै

भाषालाई शुद्ध रूपमा बोल्न र लेख्नलाई सहयोग पुर्याउँदछ । यस शोध अध्ययन लिम्बू भाषाका सम्बन्धमा बुझ्न चाहने, जान्न चाहने व्यक्तिका लागि उपयोगी हुन्छ । प्रस्तुत 'लिम्बू भाषाको व्याकरणात्मक कोटिहरूको अध्ययन' शीर्षकको अध्ययनको उपयोगितालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.३.१ नीतिगत तह

प्रस्तुत 'लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन' शीर्षकको शोधको नीतिगत उपयोगिता निम्नानुसार छन् :

- प्रस्तुत शोध लिम्बू भाषासम्बन्धी अध्ययन गर्न चाहने अनुसन्धानकर्ताहरूलाई उपयोगी हुनेछ ।
- लिम्बू भाषाका व्याकरण व्यवस्थाको अध्ययन गर्न मद्दत गर्दछ ।
- लिम्बू भाषाका व्याकरण र शब्दकोश निर्माणकर्ताहरूलाई सहयोग पुग्दछ ।
- भाषालाई संरक्षण, संवर्द्धन, विकास, विस्तार र उन्नत बनाउन मद्दत पुग्नेछ ।
- लिम्बू समुदायमा प्रयोग हुने आधारभूत शब्दहरूको पहिचानमा सहयोगी हुनेछ ।
- यस शोधपत्रबाट लिम्बू भाषाको सामान्य परिचय, बसोबास क्षेत्र, भाषिका र भाषिक वक्ताहरूको सङ्ख्याको बारेमा जानकारी मिल्नेछ ।

६.३.२ प्रयोगात्मक तह

'लिम्बू भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन' शीर्षकको शोधको प्रयोगात्मक उपयोगितालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- लिम्बू मातृभाषीहरूलाई आफ्नो भाषा सिक्न तथा सिकाउन सहज हुनेछ ।
- लिम्बू मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषा उच्चारण गर्दा गर्दै त्रुटिका कारणहरू पत्ता लगाई निराकरण गर्न मद्दत मिल्नेछ ।
- लिम्बू भाषाको व्याकरण शिक्षणमा उपयोगी हुनेछ ।
- लिम्बू भाषा शिक्षणका लागि शिक्षण सामग्री निर्माण गर्न सहयोग पुर्याउनेछ ।
- भाषिक ज्ञानलाई फराकिलो बनाइ स्तरीय र मानक उच्चारणका लागि सहयोग पुग्नेछ ।
- भाषाशिक्षणसँग सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको लागि सहयोगी हुनेछ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- अधिकारी, हेमाङ्ग राज (२०७५), *समसामयिक नेपाली व्याकरण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आङ्देम्बे, खड्कनारायण (२०६३), *लिम्बू र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल ।
- आङ्बाहाड, खड्गेन्द्र (२०६१), *लिम्बू-नेपाली-प्रकृति*, सुनसरी : सापकोटा प्रिन्टिड प्रेस ।
- आचार्य, बासुदेव (२०६८), *लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली उच्चारण गर्दा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- एक्तेन, देविमाया (२०७३), *लिम्बू भाषाका आधारभूत शब्दभण्डारको अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- काइँला, बैरागी (२०५९), *लिम्बू-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश*, काठमाडौं : नेपाल राष्ट्रिय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- कोडरेन, रामजी (२०६४), *आदिवासी जनजाति याख्वा जातिको संस्कार संस्कृति*, काठमाडौं : किराँत याख्वा छुम्मा केन्द्रीय समिति ।
- कुरुम्बाड, हर्कजड र तुम्बाहाङ्गे, गम्भीरध्वज (२०७२), *लिम्बू-अङ्ग्रेजी-नेपाली शब्दकोश*, काठमाडौं : कञ्चन प्रिन्टिड प्रेस ।
- चेमजोड, इमानसिंह (२००३), *किराँत इतिहास*, ललितपुर : किराँत याक्थुड चुम्लुड ।
- चेमजोड, निर्मला (२०६८), *पान्थरे भाषिका : एक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- तुम्याहाड, अमर (२०७४), *किराँत लिम्बू याक्थुड जातिको चिनारीको आयामहरू*, ललितपुर : आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान नेपाल ।
- तुम्याहाड, अमर (२०७२), *सजिलो लिम्बू व्याकरण*, ललितपुर : आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ।

तुम्बाहाड, गोविन्दबहादुर (२०६८), *लिम्बू जातिको चिनारी*, ललितपुर : किराँत याक्थुड चुम्लुड ।

पौडेल, नारायणदत्त (२०५७), *गुरुड भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

बन्धु, चूडामणि (२०५६), *भाषाविज्ञान*, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

बोखिम, उषा (२०६९), *ताप्लेजुड जिल्लामा बोलिने लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन*, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

भण्डारी, पारसमणि र पोखरेल, केशवराज (२०७२), *ऐतिहासिक भाषाविज्ञान र नेपाली भाषा*, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०७३), *भाषिक अनुसन्धान विधि, परिचय र प्रयोग*, काठमाडौँ : शुभकामना प्रकाशन प्रा.लि. ।

भुजेल, कविता (२०७३), *नेपाली भाषा र भुजेल भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

भुसाल, केशव (२०७०), *सामान्य भाषाविज्ञानका*, काठमाडौँ : पाठशाला पब्लिकेसन ।

माबो, पदम (२०६७), *प्रायोगिक लिम्बू व्याकरण*, कतार : किराँत याक्थुड चुम्लुड ।

मादेन, सन्दिप (२०७५), *लिम्बू जातिको घाननाँचमा आएको परिवर्तन एक समाजशास्त्रीय अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

राई, ओनिता (२०७४), *बान्तवा राई भाषाको व्याकरणिक कोटिको अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

राई, राजकुमार (२०५५), *नेपाली र दुमी भाषाका शब्दनिर्माण र व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

लिम्बू, चित्रकुमार (२०७२), लिम्बू भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणको तुलनात्मक अध्ययन,
स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि.,
कीर्तिपुर ।

सम्वाहाङ्गफे, देउमान (२०७२), *आनी सक*, काठमाडौँ : क्लासिक प्रिन्टिङ सर्भिस ।

परिशिष्ट

लिम्बू भाषाका भौगोलिक उपभाषिकाबिच केही नाम शब्दको तुलना

पाँचथरे	फेदापे	छथरे	तमरखोले	नेपाली
हिम	हिम	पाड	हिम	घर
मना	मना	नामी	मना	मान्छे
हिधाम्बु	हिधाम्बु	पाहाराकतेन्	हिधाम्बु	चर्पी
पित्मा	पित्मा	पित्	पित्मा	गाई
मेन्दाक्	मेन्दा	मेन्दाक	मेन्दा	बाखा
ख्याबा	कोचो	कोचु	कोचो	कुकुर
खाम	खाम	खाम	खाम	माटो
लुङ्	लुङ्	लुङ्	लुङ्	ढुङ्गा
सिडबुङ्	सिडबुङ्	सिङ्	सिडबुङ्	रुख
मि	मि	मि	मि	आगो
च्वाँ	च्वाँ	च्वाः	च्वाँ	पानी
आङ्गा	आङ्गा	आगा	आङ्गा	म
हेने	खेने	खेने	खेने	तँ
हेने	खेने	खेने	खेने	तिमी
आनि	आनि	आनि	आनि	हामी
हने	आदाङ्बा	खेने	आदाङ्बा	तपाईँ
साप्पेके	थङ्गा	खाङ्ग्रे	थङ्गा	डोको
पक्वा	पक्वा	तक्वा	पक्वा	डालो
माकी	माकी	माकी	माकी	मकै
मन्दक	पेना	मान्दक	पेना	कोदो
याः	याः	वेत्छा	याः	धान

सिजड्वा	सेजड्वा	सिजड्गो	सेजड्वा	रक्सी
फेजा:	फेजा:	फेजा	फेजा:	खुकुरी
स्या:	स्या:	स्या:	या: स्या:	चामल
फुड्	फुड्	फुड	फुड्	फूल
तेत्	तेत्	तेत्	तेत्	लुगा
आम्मा	मम्मा	आम्मा	आम्मा	आमा
आम्बा	पाप्पा	आप्पा	आम्बा	बुवा
थेफे	थेबा	आतुबा	थेबा	बाजे
युयु	युमा	आथे	युमा	बोजु

विभिन्न भाषासँग लिम्बू भाषाको तुलना

केही नाम शब्दको तुलना

लिम्बू	गुरुङ	तामाङ	मगर	शेर्पा	नेपाली
थङ्गा	फे	थाङ्	खङ्गा	तेम्ब	डोका
सिङ्	सिङ्	सिङ्	सिङ्	सिङ्	दाउरा
यान	छि	थे		चा	घाँस
नाम	त्हेँ	धिनी	नाखान	निम	घाम
च्वात्	क्यु	क्वुइ	डि	छ्यु	पानी
मि	मि	मे	म्हे	मे	आगो
खाम	स	साप्रा	भा	सा	माटो
लुङ्	युण/युमा	युङ्बा	लहुङ	डो	ढुङ्गा

केही साइनोवाची शब्दको तुलना

लिम्बू	गुरुङ	तामाङ	मगर	शेर्पा	नेपाली
थेबा	न्याज्यु	आखे	बाज्यु	नेम	बाजे
युमा	बजे	माम	बुनाही/बज्यै	मगा	बोजु
पाप्पा	बाबा	आप्पा	बोई	पपा	बुवा
माम्मा	आमा	आमा	मोई	ममा	आमा
फङ्वा	बाच्यो	आगु	बाबु	अऊ	काका
सुमा:	आच्यहो	आरु	छ्यामा	ऊरु	काकी
क्वा:	मामा	आस्याङ्		अजङ्गे	मामा
न्या:	आडी	आडी	गुमा	इनी	माइजु

क्रियावाची शब्दको तुलना

लिम्बू	गुरुङ	तामाङ	मगर	शेर्पा	नेपाली
चामा:	चदो	चाबा	ज्याकी	सगेन	खानु
युङ्मा:	टिदो	टिबा	उनी	देक	बस्नु
पेक्मा:	यादो	निबा	नुङ्की	जुक	जानु
येप्मा:	नेस्पोदो	नबा	रेट्की	सेक्केक्	हाँस्नु
इम्मा:	रोदो	म्हेर्बा	मिस्की	नागेन	सुत्नु
चाङ्मा	खेदो	क्वान्बा	बिल्खी	खेन्गोन्	लगाउनु
ताप्मा	पखदो	भावा	राक्की	खुलेक्	ल्याउनु

विशेषण शब्दको तुलना

लिम्बू	गुरुङ	तामाङ	मगर	शेर्पा	नेपाली
केलिम्बा	लिउँले	केखेबा	जिछे	डाम्मु	गुलियो
केसुप्पा	क्युँले	क्युङ्बा	बिछे	चुप्पु	अमिलो
यल्लिक	ल्लेँ	ल्हामा	इडिकमान	खाट्टेक्	धेरै
नुबा	छ्याबा	ज्याबा	सेच्चे	लेसी	राम्रो
चुक्पा	च्यौँल	जाजाबा	माँजा	चुङ्सी	सानो
केम्बा	नुले	नोबा	घाङ्चे	रिडा	अग्लो

जीवजन्तु बुझाउने शब्दको तुलना

लिम्बू	गुरुङ	तामाङ	मगर	शेर्पा	नेपाली
मेन्दा	रा	रा	ह्रा	र	बाख्रा
पिप्मा	म्या	म्हे	हेङ्	भ	गाई
सावत्	मै	मुइ		स्याडा	भैँसी
वा	नुक	नागा	रुवा	भ्य	कुखुरा
पेट्लाङ्वा	हाँस	हाङ्सा		आभ्र	हाँस
भेत्लुक	भेडा	घ्यु		लुक	भेडा

व्यक्तिवृत्त

नाम : लिला लिम्बू
जन्ममिति : २०५०/११/०५
ठेगाना : तेह्रथुम
बुवाको नाम : जुद्धबहादुर लिम्बू
आमाको नाम : लक्ष्मी लि
नागरिक : नेपाली
लिङ्ग : महिला
तह : स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)
सम्पर्क नं. : ९८४४३६३०२०

शैक्षिक योग्यता

तह	शिक्षण संस्था	उत्तीर्ण वर्ष	श्रेणी
प्रवेशिका परीक्षा (एस.एल.सी.)	श्री कालिका उच्च मा.वि., तेह्रथुम	२०६५	प्रथम
प्रवीणता प्रमाणपत्र तह (१०+२)	श्री कालिका उच्च मा.वि., तेह्रथुम	२०६८	पास
स्नातक तह (बी.एड.)	म्याङ्लुङ बहुमुखी क्याम्पस, तेह्रथुम	२०७२	पास
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)	विश्वविद्यालय क्याम्पस, त्रि.वि., कीर्तिपुर	२०७५	